

Modeli provođenja građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju

Čeh, Stefani

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:291299>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Stefani Čeh

**MODELI PROVOĐENJA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA
U FORMALNOM I NEFORMALNOM ODGOJNO-OBRAZOVNOM
OKRUŽENJU**

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

Stefani Čeh

JMBAG: 0015242398

**MODELI PROVOĐENJA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA
U FORMALNOM I NEFORMALNOM ODGOJNO-OBRAZOVNOM
OKRUŽENJU
ZAVRŠNI RAD**

Studijski program i smjer: Preddiplomski sveučilišni studij pedagogije

Mentorica:

Prof. dr. sc. Bojana Čulum Ilić

Rijeka, rujan 2023.

IZJAVA O AUTORSTVU ZAVRŠNOG RADA

Ovime potvrđujem da sam osobno napisala rad pod naslovom: „Modeli provođenja građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju“ te da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koji su u radu citirani ili se temelje na drugim izvorima (mrežnim izvorima, literaturi i drugom) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime studentice: Stefani Čeh

Datum: 1. rujna 2023.

Vlastoručni potpis: _____

ZAHVALE

Ovim putem zahvaljujem mentorici prof. dr. sc. Bojani Čulum Ilić na mentorstvu i vodstvu za uspješnu izradu završnog rada. Posebne zahvale upućujem članovima obitelji zbog podrške i motivacije koju mi pružaju u svemu što činim. Na posljetku, zahvale upućujem sudionicama istraživanja jer su izdvojile vrijeme da podijele svoja iskustva koja su ovome radu dala poseban doprinos.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. DEFINICIJA I ZNAČAJ GRAĐANSKE KOMPETENCIJE I GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA	3
3. PREGLED RAZVOJA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U REPUBLICI HRVATSKOJ.....	5
4. MODELI PROVOĐENJA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U FORMALNOM ODGOJNO-OBRAZOVNOM OKRUŽENJU	9
4.1. Građanski odgoj i obrazovanje kao međupredmetna tema.....	9
4.2. Građanski odgoj i obrazovanje kao izborna izvanredna nastavna aktivnost u osnovnim školama	11
4.2.1. Evaluacija eksperimentalne provedbe riječkog modela građanskog odgoja i obrazovanja	12
4.3. Građanski odgoj i obrazovanje kao fakultativni predmet u srednjim školama	13
5. MODELI PROVOĐENJA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U NEFORMALNOM ODGOJNO-OBRAZOVNOM OKRUŽENJU	17
6. KOMBINACIJA FORMALNOG I NEFORMALNOG OBLIKA RADA: ŠKOLSKI VOLONTERSKI PROGRAMI.....	20
7. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	22
7.1. Opis istraživačkog problema	22
7.2. Cilj istraživanja.....	23
7.3. Istraživačka pitanja	23
7.4. Metoda prikupljanja podataka	23
7.5. Sudionici istraživanja	24
8. ANALIZA I RASPRAVA	26
8.1. Građanski odgoj i obrazovanje kao međupredmetna tema.....	26

8.2. Građanski odgoj i obrazovanje kao izborna izvannastavna aktivnost u osnovnim školama	27
8.3. Građanski odgoj i obrazovanje kao fakultativni predmet u srednjim školama	30
8.4. Građanski odgoj i obrazovanje kroz edukativne aktivnosti udruga	34
9. ZAKLJUČAK	40
LITERATURA.....	42
SAŽETAK.....	46
SUMMARY	47
POPIS SLIKA	48
POPIS TABLICA.....	48
PRILOZI.....	49

1. UVOD

Svaka se nova generacija mladih suočava s istim izazovom, a to je njihova optimalna integracija u društvo u kojem žive (Ilišin i Spajić-Vrkaš, 2017). Osim što trebaju ispuniti društvena očekivanja da odgovorno i učinkovito preuzmu trajne društvene uloge, trebaju ispuniti i vlastita očekivanja kako će živjeti i funkcionirati u tom društvu, na način da postanu uspješni, zadovoljni i ispunjeni članovi društva (Ilišin i Spajić-Vrkaš, 2017). Svijet se trenutno susreće s brojnim društvenim izazovima, uključujući globalizaciju, masovne migracije, porast pluralnih društava, krizu okoliša, međunacionalne i međuetničke netrpeljivosti, porast nasilja, opadanje povjerenja građana u demokratske institucije te nezainteresiranost mladih za političke procese (Rukavina Kovačević, 2013). Sve navedeno posebno utječe na mlade osobe s obzirom da otežava njihovu prilagodbu i funkcioniranje u suvremenom društvu. U tom procesu mladi ne bi trebali biti prepušteni sami sebi te se stoga javila potreba za uvođenjem odgojno-obrazovnih programa koji će kod djece i mladih razvijati znanja, vještine i kompetencije potrebne za život u društvu današnjice. Jedan od takvih programa je građanski odgoj i obrazovanje.

Građanski odgoj i obrazovanje proces je učenja koji traje čitav život i odvija se u svim područjima života: u obitelji, okolini, u medijima, školi (Sablić, 2014). Međutim, područje građanskog odgoja i obrazovanja iznimno je široko te je stoga potrebno njegovo sustavno provođenje unutar odgojno-obrazovnih ustanova. Prvi pokušaji sustavnog uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj počinju 1999. godine, a od onda došlo je do značajnog napretka u tom području, posebno u zadnjih nekoliko godina. Danas se građanski odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj provodi unutar formalnog odgojno-obrazovnog sustava kao međupredmetna tema u osnovnim i srednjim školama, zatim kao izborna izvannastavna aktivnost u osnovnim školama te kao fakultativni predmet „Škola i zajednica“ u srednjim školama. U neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju građanski odgoj i obrazovanje provodi se kroz edukativne aktivnosti udruga, a postoji i kao kombinacija formalnog i neformalnog obrazovanja, što se konkretno ostvaruje kroz školske volonterske programe.

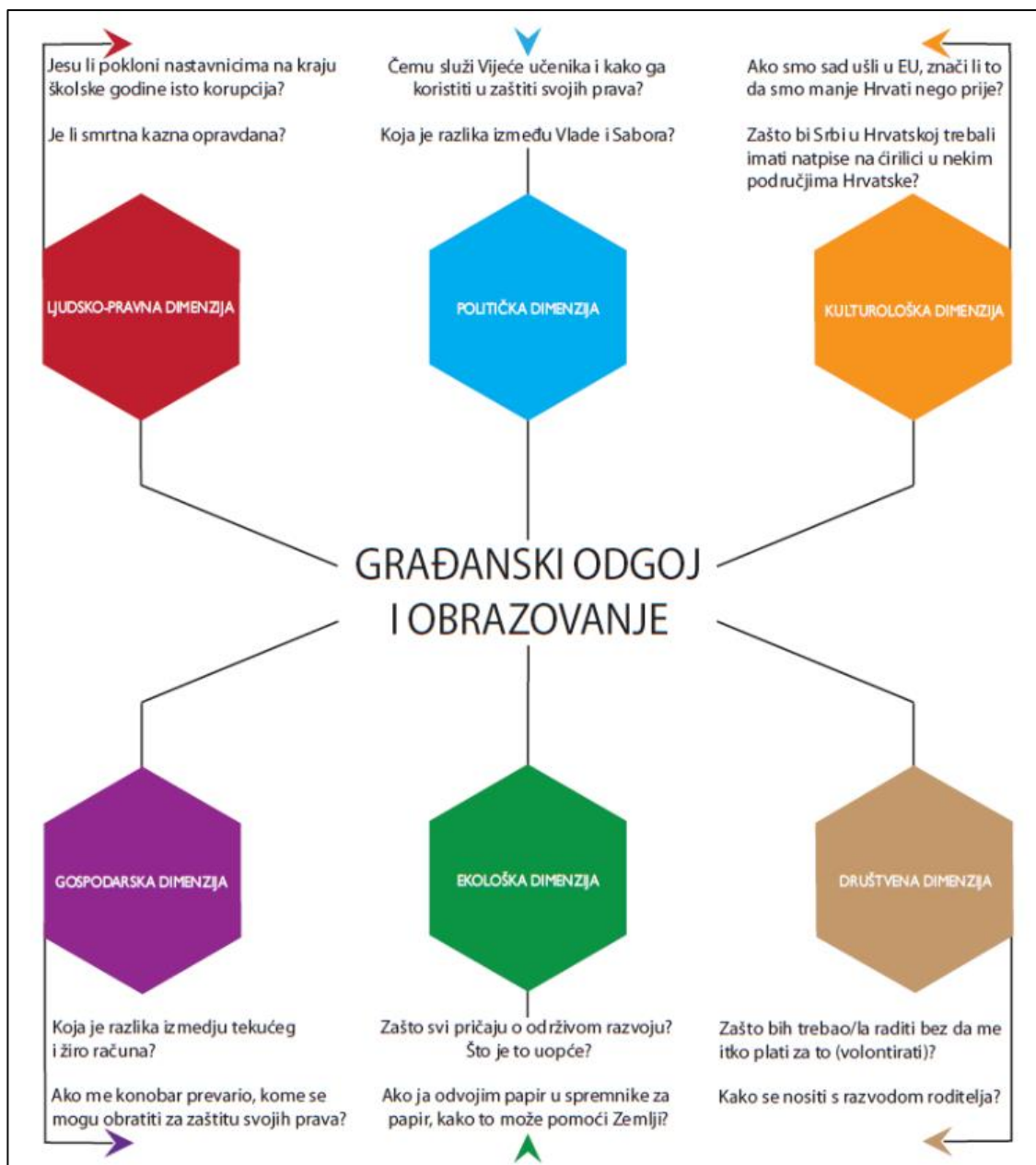
Svrha ovoga rada je pružiti pregled različitih modela provođenja građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju, što je ostvareno pregledom relevantne literature te provedbom kvalitativnog istraživanja. Kroz intervju sa provoditeljima građanskog odgoja i obrazovanja nastojalo se dobiti uvid u iskustva provođenja

svakog pojedinog modela građanskog odgoja i obrazovanja, kako bi se teorijski dio istraživanja upotpunio iskustvima iz stvarnog života. U sljedećem poglavlju dana je definicija i obrazložen značaj građanskog odgoja i obrazovanja, dok je u trećem poglavlju opisan razvoj građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj od 90-ih godina prošlog stoljeća pa sve do danas, nakon čega se u radu zasebno analizira svaki pojedini model građanskog odgoja i obrazovanja.

2. DEFINICIJA I ZNAČAJ GRAĐANSKE KOMPETENCIJE I GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Poticanje razvoja građanske kompetencije sve više dobiva na važnosti, kako na europskoj tako i nacionalnoj razini. Vijeće Europe i Europski parlament prepoznali su građansku i međuljudsku kompetenciju kao jednu od osam ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje koju treba razvijati od predškolskog do visokoškolskog obrazovanja (Kovačić i Horvat, 2016). Građanska kompetencija uključuje tri međusobno povezane funkcionalne dimenzije: građansko znanje i razumijevanje, građanske vještine i sposobnosti te građanske vrijednosti i stavove, a navedene dimenzije izdvojene su temeljem *Preporuke Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo* iz 2002. godine te temeljem *Povelje Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava* iz 2010. godine (Kovačić i Horvat, 2016). Prema Tot (2010) građanska kompetencija obuhvaća saznanja o suvremenim događanjima, europskim integracijama i strukturama Europske Unije te svijest o različitosti i kulturnim identitetima, a zasniva se na poznavanju pojmova demokracije, pravde, jednakosti, građanstva i građanskih prava. Krajnji rezultat predstavlja aktivno i demokratsko sudjelovanje u društvu (Tot, 2010).

Građanske kompetencije usvajaju se putem građanskog odgoja i obrazovanja, koje se najčešće definira kao priprema ljudi za aktivno uključivanje u pitanja i probleme političke zajednice, odnosno za ostvarivanje uloge građanke/građanina (Gutman, 1987. prema Batarelo i sur., 2010). Građanski odgoj i obrazovanje omogućava ljudima da postanu odgovorni i aktivni članovi društva, sposobni djelovati za opće dobro te donositi informirane i promišljene odluke (GOOD Inicijativa, n.d.). „Osim razumijevanja temeljnih pojmova i načela ustroja demokratske vlasti, odnosa građanina i institucija vlasti, nužnosti zaštite građanskih i političkih prava i sloboda, vladavine prava, građanski odgoj i obrazovanje ističe potrebu razvoja participativnih vještina, vođenja timskog rada, dijaloga, privrženost temeljnim vrednotama demokracije te jačanju individualne i kolektivne odgovornosti za stabilnost građanskog društva.“ (Rukavina Kovačević, 2013, str. 102). U svom sveobuhvatnom shvaćanju građanski odgoj i obrazovanje obuhvaća šest dimenzija: društvena, ljudsko-pravna, politička, kulturalna, gospodarska ili ekonomska, te ekološka (GOOD Inicijativa, n.d.). Neke od mogućih tema koje obuhvaća svaka pojedina dimenzija prikazane su na Slici 1.

Slika 1. Šest dimenzija građanskog odgoja i obrazovanja (GOOD Inicijativa, n.d.)

3. PREGLED RAZVOJA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Ulaskom Republike Hrvatske u sustav demokracije 1990. godine, porasla su očekivanja o jačanju i samosvijesti građana kao političkih subjekata. U tom razdoblju obilježenom ratom i poratnom obnovom u Hrvatskoj se javlja ideja o pripremi demokratskih građana, dijelom pod utjecajem međunarodnih i europskih organizacija, a dijelom i zbog pritisaka iznutra (Spajić-Vrkaš i sur., 2014). Prvi pokušaji sustavnog uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj počinju 1999. godine donošenjem *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo* (Pažur, 2017). U navedenom dokumentu objedinjeni su programi za predškolsku, osnovnoškolsku i srednjoškolsku razinu (Spajić-Vrkaš i sur., 2014) te je omogućeno provođenje sadržaja: interdisciplinarno kao neobavezno međupredmetno područje, kroz sve predmete koji sadrže programske teme koje su bliske temama ljudskih prava, kroz izborni predmet, izvannastavne aktivnosti u vidu projekata, izvanškolske aktivnosti, te sustavno kroz cjelokupni školski plan i program (Kovačić i Horvat, 2016). „Određeno je da se program sastoji od sljedećih područja: (1) Odgoj za ljudska prava, (2) Odgoj za demokratsko građanstvo, (3) Identitetni i interkulturalni odgoj i obrazovanje, (4) Odgoj za mir i nenasilno rješavanje sukoba, (5) Odgoj za održivi razvoj, (6) Odgoj za sprječavanje predrasuda i diskriminacije, (7) Istraživanje humanitarnog prava i slično“ (Kovačić i Horvat, 2016, str. 24).

Jedan od načina provedbe tog programa bio je Projekt građanin, koji je postao najrasprostranjeniji oblik građanskog odgoja i obrazovanja u hrvatskim školama. Model je 1999. godine preuzela Agencija za odgoj i obrazovanje iz američkog Centra za građansko obrazovanje, a provodi se kao projektna aktivnost kojom se potiče učenike na ostvarivanje pozitivnih promjena u njihovoj zajednici (Pažur, 2017). S obzirom da nije postojala strategija sustavne provedbe, projekt su provodile samo one škole u kojima su učitelji bili zainteresirani za ovu temu (Pažur, 2017). Od donošenja *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo* pa do 2010. godine Projekt građanin ostaje temeljni oblik građanskog odgoja i obrazovanja u hrvatskim školama (Pažur, 2017).

Iako se Programom donesenim 1999. godine nastojalo organizirati provođenje građanskog odgoja i obrazovanja u hrvatskim školama, njegova provedba nije bila obvezna, pa samim time nisu bili uključeni svi učenici i učitelji. Iako su bila organizirana stručna usavršavanja zainteresiranih učitelja/ica i nastavnika te smotre projekata, sve se odvijalo bez

sustavnog praćenja, podrške i evaluacije provedbe (Kovačić i Horvat, 2016). „Do danas nije javno dostupna evaluacija kojom bi bili osigurani podaci o tome na koji se način ovaj program provodio u osnovnim i srednjim školama te jesu li i u kojoj mjeri zastupljeni svi predviđeni sadržaji i elementi programa“ (Kovačić i Horvat, 2016, str. 25).

U razdoblju od 1999. do 2009. godine donesena su samo tri strateška dokumenta koja spominju građanski odgoj i obrazovanje, a to su: *Nacionalni program za Rome, Nacionalna strategija za razvoj civilnog društva od 2006. do 2011. godine* te *Nacionalni program zaštite i promicanja ljudskih prava od 2008. do 2011. godine*. Pažur (2017) navodi kako nijedan od tih dokumenata ne govori o specifičnom i operacionaliziranom načinu uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja u odgojno-obrazovni sustav, već samo ističu važnost njegova sadržaja. Međutim, u navedenom razdoblju organizacije civilnog društva u velikoj su mjeri bavile se temom građanskog odgoja i obrazovanja i radile na zagovaranju njegova kvalitetnog uvođenja u hrvatski odgojno-obrazovni sustav. Godine 2009. okupile su se u GOOD Inicijativu koja teži ostvarenju upravo tog cilja (Pažur, 2017).

Značajne promjene u kontekstu razvoja stručno-pedagoških uvjeta za provedbu građanskog odgoja i obrazovanja događaju se 2010. godine kada se odlukom Vlade RH osniva novi *Nacionalni odbor za odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo* (Kovačić i Horvat, 2016; Pažur, 2017). Odbor je osnovan kao „savjetodavno tijelo koje promiče odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo na svim razinama odgojno-obrazovnog sustava te u svim oblicima, od formalnog do neformalnog obrazovanja“ (Kovačić i Horvat, 2016, str. 25). Zadaća odbora je praćenje provedbe svih nacionalnih programa, strategija i planova koji se odnose na građanski odgoj i obrazovanje (Pažur, 2017) te davanje smjernica za izradu novog programa građanskog odgoja i obrazovanja (Kovačić i Horvat, 2016). Iste je godine, na temelju preporuka iz Europske unije, donesen i „prvi strateški dokument iz područja obrazovne politike koji je uvrstio građansku kompetenciju kao jednu od osam temeljnih kompetencija koje je potrebno razviti kod učenika“ (Pažur, 2017, str. 609). Riječ je o *Nacionalnom okvirnom kurikulumu za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje* – NOK. Prema NOK-u, građanska kompetencija trebala bi se primarno ostvariti kroz međupredmetnu temu i/ili interdisciplinarne sadržaje/module građanskog odgoja i obrazovanja (Pažur, 2017). Sustav se prema NOK-u strukturalno uređuje kroz sedam odgojno-obrazovnih područja koja se organizacijski raspoređuju u četiri odgojno-obrazovna ciklusa (Spajić-Vrkaš i sur., 2014).

Donošenjem NOK-a, u Hrvatskoj su stvoreni ozbiljniji preduvjeti za razvoj kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja. U lipnju 2011. godine dovršen je *Nacrt kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja za osnovne i srednje škole* te je predstavljen članovima *Nacionalnog odbora za odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo*, nakon čega ga je MZOS¹ uputio učiteljima i nastavnicima, nadležnim predstavnicima vlasti, predstavnicima civilnog sektora i sveučilišnim nastavnicima na pregled i mišljenje (Spajić-Vrkaš i sur., 2014). Agencija za odgoj i obrazovanje u suradnji s grupom stručnjaka 2012. godine predlaže Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja (Kovačić i Horvat, 2016), kojeg u kolovozu iste godine prihvaća ministar znanosti, obrazovanja i sporta te 6. rujna 2012. donosi Odluku o eksperimentalnoj provedbi i praćenju provedbe Kurikuluma građanskoga odgoja i obrazovanja u dvanaest osnovnih i srednjih škola, u 2012./2013. i 2013./2014. školskoj godini (Pažur, 2017). Za eksperimentalnu provedbu odabrano je osam osnovnih i četiri srednje škole diljem Hrvatske (Pažur, 2017). Praćenje i vrednovanje procesa provedbe povjereno je Nacionalnom centru za vanjsko vrednovanje obrazovanja, Istraživačko-obrazovnom centru za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Agenciji za odgoj i obrazovanje te Mreži mladih Hrvatske i njezinim partnerima, Centru za mirovne studije i GONG-u (Spajić-Vrkaš i sur., 2014).

Proces praćenja i vrednovanja eksperimentalne provedbe trebao je osigurati empirijske podatke za završnu verziju Kurikuluma, kojeg je stručna radna skupina trebala revidirati upravo prema rezultatima praćenja eksperimentalne provedbe (Kovačić i Horvat, 2016). Prijedlog radne skupine je objavljen te je o njemu održana javna rasprava, ali do objave rezultata javne rasprave nije došlo (Kovačić i Horvat, 2016). „Umjesto toga, savjetnici iz Agencije za odgoj i obrazovanje (AZOO) po nalogu Ministarstva, znanosti, obrazovanja i sporta (MZOS) izrađuju novi program građanskog odgoja koji podrazumijeva isključivo međupredmetnu provedbu, ponavljaju javnu raspravu te ga uvode u školskoj godini 2014./15.“ (Kovačić i Horvat, 2016, str. 25). Međutim, u program nisu uključene preporuke učenika, učitelja i nastavnika, kao ni prijedlozi stručnjaka i postojećih rezultata istraživanja. Osim toga, građanski odgoj i obrazovanje uveden je bez sadržajnog proširenja, bez adekvatne metodičke i sadržajne pripreme nastavnika te bez osiguranog prostora u nastavi da bi se ostvarili postavljeni ishodi (Kovačić i Horvat, 2016).

U Kurikulumu iz 2016. godine građanski odgoj i obrazovanje realizira se kroz tri domene, pet ciklusa i integrirano u predmetnim kurikulumima. Prema Beroš i Pongračić (2019)

¹ Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta

vidljiv je odmak od ideje građanskog odgoja i obrazovanja kao posebnog nastavnog predmeta, unatoč tome što istraživanja pokazuju kako je predmetna realizacija građanskog odgoja i obrazovanja najuspješnija. „Koncipiranje GOO-a kao međupredmetne teme dovodi ga u podređeni položaj u hijerarhiji nastavnih predmeta što za posljedicu ima deprofesionalizaciju realizatora programa GOO-a, koji su eksperti za svoja matična područja, ali ne i za područje GOO-a (Beroš i Pongračić, 2019, str. 14).

Sljedeći veliki korak u procesu razvoja građanskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj predstavlja početak eksperimentalnog programa MZO-a *Škola za život*, koji se u rujnu 2018. godine uveo u 74 osnovne i srednje škole. U rujnu 2019. godine program se počinje provoditi u svim hrvatskim školama, a iste godine MZO donosi *Odluku o donošenju kurikuluma za međupredmetnu temu Građanski odgoj i obrazovanje za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj*. Od školske godine 2019./2020. kurikulum se počinje primjenjivati u svim školama.

4. MODELI PROVOĐENJA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U FORMALNOM ODGOJNO-OBRAZOVNOM OKRUŽENJU

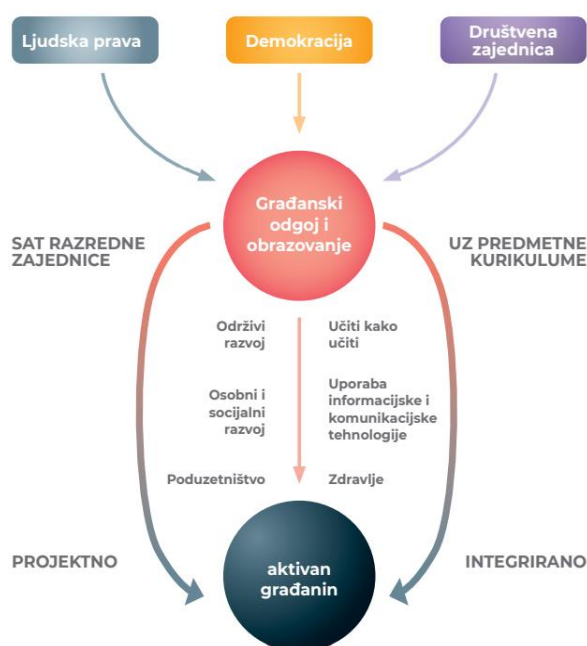
4.1. Građanski odgoj i obrazovanje kao međupredmetna tema

Građanski odgoj i obrazovanje u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj provodi se kao međupredmetna tema, čija je svrha „osposobiti i osnažiti učenike za aktivno i učinkovito obavljanje građanske uloge“ (MZO, 2019, str. 5). Općenito, međupredmetne teme uključuju općeljudske vrijednosti i kompetencije za život u 21. stoljeću, a ostvaruju se međusobnim povezivanjem odgojno-obrazovnih područja i nastavih tema svih nastavnih predmeta (Škola za život, n.d.). Sukladno tome, općeljudske vrijednosti koje se promiču učenjem i poučavanjem građanskog odgoja i obrazovanja su odgovornost, sloboda, ravnopravnost, ljudsko dostojanstvo i solidarnost; dok kompetencije za život u 21. stoljeću koje se razvijaju unutar istog uključuju kritičko mišljenje na etičkim načelima te komunikacijske vještine potrebne za društveno i političko sudjelovanje (MZO, 2019). Prije svega to su „medijacijska znanja, vještine i vrijednosti, umijeće mirotnostva i mirnog rješavanja sukoba, umijeće rješavanja društvenih problema na demokratskim načelima, istraživanje, dijalog, poštovanje drugog i drugačijeg, umijeće prepoznavanja zajedničkih ciljeva u različitosti“ (MZO, 2019, str. 5). Ono što međupredmetnu temu građanskog odgoja i obrazovanja čini posebnom je primjena metoda suradničkog i iskustvenog učenja te učenja izvan škole. Učenika se potiče da traži, analizira i vrednuje informacije uz stalno kritičko promišljanje, kako ne bi samo prihvatao one vrijednosti koje su mu nametnute (MZO, 2019).

Kurikulum međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje sačinjavaju tri glavne domene, a svaka od njih zasebno je razrađena za svaki pojedini odgojno-obrazovni ciklus. Prva domena je domena Ljudska prava, čiji je dugoročni cilj „stvaranje kulture poštovanja različitosti utemeljene na univerzalnim vrijednostima ljudskih prava kao i na razvijanju sustava njihove učinkovite zaštite“ (MZO, 2019, str. 8). Učenici usvajaju znanja, stječu vještine i razvijaju stavove u kontekstu dječjih i ljudskih prava, s posebnim naglaskom na suzbijanje stereotipa, predrasuda i diskriminacije, kako bi se kod učenika razvila osjetljivost za druge i drugačije. Druga domena je domena Demokracija, koja obuhvaća „znanja, vještine i stavove o demokratskoj vlasti kao i kritičko razmišljanje o nepoštovanju demokracije i mehanizmima zaštite“ (MZO, 2019, str. 9). Na taj način kod učenika se potiče odgovorno ponašanje i razvoj

domoljublja, jača se društvena povezanost i međusobno razumijevanje te se učenike uključuje u procese stvaranja pravila, koja će potom učiti i poštivati. Osim toga, ovom domenom stavlja se naglasak na povezanost dobrobiti pojedinca i društvene zajednice, uz razumijevanje političkih procesa u nacionalnim i europskim okvirima. Treća i posljednja domena je domena Društvena zajednica, čiji sadržaji usmjeravaju učenike na aktivno djelovanje u zajednici uz usklađivanje osobnih i zajedničkih interesa, kako bi se pridonijelo dobrobiti društva u cjelini. Kod učenika se nastoji ojačati komunikacijske procese i vještine pregovaranja te se nastoji potaknuti učenike na uočavanje problema, istraživanje, predlaganje rješenja i uključivanje u aktivnosti rješavanja problema. U sklopu ove domene učenici usvajaju bitne informacije o radu zajednice, a time i civilnog društva kao instrumenta promicanja demokracije i zaštite ljudskih prava (MZO, 2019). Učenike se potiče na volontiranje i sudjelovanje u akcijama u sklopu nevladinih organizacija, građanskih inicijativa i ostalih oblika djelovanja građana.

Međupredmetna tema Građanski odgoj i obrazovanje podijeljena je u pet odgojno-obrazovnih ciklusa. Prvi ciklus obuhvaća 1. i 2. razred osnovne škole, drugi ciklus obuhvaća 3., 4. i 5. razred osnovne škole te treći ciklus obuhvaća 6., 7. i 8. razred osnovne škole. Četvrti i peti ciklus odnose se na srednje škole, pri čemu četvrti ciklus obuhvaća 1. i 2. razred četverogodišnjih i 1. razred trogodišnjih srednjoškolskih programa, dok peti ciklus obuhvaća 3. i 4. razred četverogodišnjih te 2. i 3. razred trogodišnjih srednjoškolskih programa. Shematski prikaz Međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje prikazan je na Slici 2.

Slika 2. Shematski prikaz Međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje (MZO, 2019)

4.2. Građanski odgoj i obrazovanje kao izborna izvannastavna aktivnost u osnovnim školama

Grad Rijeka prvi je grad u Hrvatskoj koji je uveo građanski odgoj u (riječke) osnovne škole kao izbornu izvannastavnu aktivnost. S obzirom da su istraživanja provedena među mladom populacijom u Hrvatskoj ukazala na „nisku razinu političke pismenosti, na postojanje nedemokratskih stavova, jačanje netolerancije i isključivosti te na nedostatak znanja i vještina potrebnih za svakodnevni život u građanski uređenom društvu“ (Grad Rijeka, n.d.), gradska vlast smatrala je nužnim da se uvede zaseban predmet koji će se baviti upravo tom tematikom. Konkretno, cilj uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja u osnovne škole sagledava se u viziji razvoja informiranog, aktivnog i odgovornog građanstva (Grad Rijeka, n.d.). Predmet je dostupan učenicima viših razreda osnovne škole u Gradu Rijeci od školske godine 2016./2017., a nastava iz navedenog predmeta izvodi se jednom do dva puta tjedno.

U školskoj godini 2015./2016. provedene su pripremne radnje za realizaciju ovog programa, a u sklopu programa izrađen je i priručnik „Učenik građanin“ namijenjen učenicima petih i šestih razreda. Priručnik obuhvaća sve dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja, a teme oblikuje na adekvatan i učenicima blizak i zanimljiv način (Grad Rijeka, n.d.). Godine 2017. priručnik je unaprijeđen prema preporukama koje su proizašle iz prve (eksperimentalne) godine provedbe te je školske godine 2017./2018. izrađen i priručnik „Učenici građani: informirani, aktivni i odgovorni“ za učenike sedmih i osmih razreda. To su prvi takvi priručnici u Hrvatskoj, a u njihovu stvaranju bili su uključeni gotovo svi članovi odgojno-obrazovne vertikale, od organizacija civilnog društva i djelatnika Sveučilišta u Rijeci do učitelja-provoditelja programa i samih škola (Grad Rijeka, n.d.).

Grad Rijeka prepoznao je važnost provođenja građanskog odgoja i obrazovanja kao zasebnog nastavnog predmeta u svrhu razvoja kvalitetnijeg društva, te je stoga čitav model (poznat kao *riječki model*) oblikovan tako da može poslužiti kao gotov proizvod za nacionalnu razinu uvođenja programa. Sukladno tome, osim priručnika i pripadajućih građanskih mapa za učenike, riječki model građanskog odgoja obuhvaća i smjernice za provođenje programa i uporabu priručnika (Grad Rijeka, n.d.). Smjernice su izrađene u skladu s nacrtom Nastavnog plana i programa građanskog odgoja i obrazovanja za osnovne i srednje škole iz 2014. godine, a namijenjene su konkretno učiteljima. Obuhvaćaju obrazovne ishode, stečene građanske vještine, razvijene građanske vrijednosti te opis i strukturu aktivnosti za učenike. Svi materijali pisani su tako da svojim sadržajem i aktivnostima nisu vezani za Rijeku, već su primjenjivi širom Hrvatske (Grad Rijeka, n.d.). U posljednje dvije godine još su brojni hrvatski gradovi

počeli pratiti riječki model, uvodeći građanski odgoj i obrazovanje kao zasebnu izbornu izvannastavnu aktivnost u osnovne škole.

4.2.1. Evaluacija eksperimentalne provedbe riječkog modela građanskog odgoja i obrazovanja

U istraživanju koje su proveli Ćulum, Čekolj i Kušić (2018) cilj je bio evaluirati uspješnost provedbe izborne izvannastavne aktivnosti GOO² u petim razredima 6 riječkih škola tijekom školske 2016./2017. godine. Istraživanje je provedeno na upisanim učenicima kao eksperimentalnoj skupini (N=76), neupisanim učenicima kao kontrolnoj skupini (N=85), zatim na roditeljima upisanih učenika (N=55), roditeljima neupisanih učenika (N=31) te učiteljicama (N=6) koje su provodile program GOO.

Upisani učenici iskazali su veliko zadovoljstvo izvedbom programa, sviđaju im se teme koje su obrađivali na satu te način na koji su se obrađivale (96,1%), ocjenjuju atmosferu opuštenom i prijateljskom (94,7%) te su se osjećali slobodnima izraziti svoje mišljenje (89,3%), a lekcije u udžbeniku procjenjuju jasnim i razumljivim (85,3%). Nadalje, ni jedna lekcija nema ispod 50% na skali sviđanja, odnosno učenicima su se jako svidjele sve lekcije. Gotovo svi ispitanici smatraju da je korisno to što su naučili na nastavi (97,4%) te da su aktivno sudjelovali u grupnom radu (92,1%). Smatraju da im je nastava na GOO pomogla da shvate važnost zalaganja za ljudska prava (90,5%) te da mogu naučeno znanje koristiti u stvarnom životu (86,8%). Njih 92,1% bi program preporučilo svojim prijateljima, smatraju da su puno naučili (84,2%) te planiraju upisati GOO i sljedeće godine (82,9%). Na posljetku, učenici su izrazili želju za većom satnicom, više terenske nastave i nastave na otvorenom, a predložili su i uključivanje većeg broja učenika (Ćulum, Čekolj i Kušić, 2018). Među neupisanim učenicima njih 30,2% iskazalo je namjeru upisivanja GOO sljedeće školske godine, dok njih 63,5% nema namjeru upisivati GOO iduće godine jer smatraju da su već ionako preopterećeni drugim obvezama i aktivnostima (Ćulum, Čekolj i Kušić, 2018).

Nadalje, među ispitanim roditeljima upisanih učenika njih 70,9% smatra da se nastava na GOO provodi kvalitetno te da bi bilo korisno kada bi njihova djeca nastavila pohađati GOO (85,5%). Na subskali *Promjene u ponašanju djeteta nakon upisa GOO* ispitanici roditelji najčešće uočavaju promjene kod primjećivanja opasnosti koje donose društvene mreže (73,6%) s

² Građanski odgoj i obrazovanje

obzirom na to da procjenjuju kako djeca razumiju pozitivne i negativne strane društvenih mreža (70,4%). Također, ističu da djeca postavljaju više pitanja i pokazuju interes za različite situacije u lokalnoj zajednici (67,3%), prepoznaju situacije u kojima se krše ljudska prava (67,3%), odnosno da znaju dječja prava u razredu, školi i društvu općenito (64,8%) te da prepoznaju situacije diskriminacije (61,1%) (Ćulum, Čekolj i Kušić, 2018).

„Na pitanje o željenoj formi izvedbe GOO, najveći se broj roditelja obiju skupina slaže da bi se GOO trebao izvoditi kao izvannastavna aktivnost (58,2% roditelja UU³ i 51,6% roditelja NU⁴), zatim kao obavezan predmet uz ocjenjivanje (14,5% roditelja UU i 19,4% roditelja NU), kao izborni predmet uz ocjenjivanje (14,5% roditelja UU i 9,7% roditelja NU) te kao međupredmetna tema (5,5% roditelja UU i 9,7% roditelja NU). Neki su ispitanici predložili i mogućnost da se GOO provodi kao obavezni predmet, no bez ocjenjivanja“ (Ćulum, Čekolj i Kušić, 2018, str. 104).

Učiteljice ističu da su učenici pozitivno reagirali na uvođenje GOO, što potvrđuje velik broj upisanih kao i ostajanje na nastavi dulje nego što je bilo predviđeno. Osim toga, smatraju da bi više učenika upisalo GOO kada ne bi bili preopterećeni drugim obavezama i aktivnostima (Ćulum, Čekolj i Kušić, 2018). Sve učiteljice izrazile su zadovoljstvo kvalitetom stručnog usavršavanja, dobivene materijale ocjenjuju kvalitetno sastavljenim i korisnim, a posebno važnim naglašavaju slobodu u kreiranju nastave GOO (Ćulum, Čekolj i Kušić, 2018). Također, smatraju da je potrebno povećati broj sati na barem dva sata tjedno, zatim osigurati dodatne edukacije za provoditelje i učestalije skupove podrške ili supervizije provoditeljima, a kao glavni izazov ističu nedovoljno financijskih sredstava za provedbu određenih aktivnosti (Ćulum, Čekolj i Kušić, 2018).

4.3. Građanski odgoj i obrazovanje kao fakultativni predmet u srednjim školama

Fakultativni predmet *Škola i zajednica* predviđen je za učenike 2. i 3. razreda gimnazijskih i strukovnih srednjoškolskih programa, a poučava se u opsegu od 70 sati godišnje. „Odgojno-obrazovnim ciljevima i ishodima nadovezuje se i upotpunjuje s međupredmetnom temom Građanski odgoj i obrazovanje, kao i brojnim ishodima u kurikulumima nastavnih predmeta iz društveno-humanističkog područja poučavanja i učenja“ (Angelovski i sur., 2021, str. 3). U sklopu predmeta *Škola i zajednica* koriste se pristupi aktivnog poučavanja i učenja,

³ UU – upisani učenici

⁴ NU – neupisani učenici

koji se prvenstveno odnose na učenje zalaganjem u zajednici, projektno te istraživačko poučavanje i učenje. Metodama suradničkog i iskustvenog učenja stvara se demokratsko okruženje. Učenici zajednički identificiraju probleme u zajednici, istražuju i predlažu moguća rješenja, te djelovanjem u zajednici stječu cjelovito iskustvo aktivnog građanstva (Angelovski i sur., 2021). Shodno navedenom, kod učenika se nastoji ojačati osjećaj osobne i društvene odgovornosti i povezanosti, suosjećanja za probleme sugrađana te predanost unapređenju kvalitete života u zajednici. Osim toga, kod učenika se nastoji razviti sposobnost kritičkog mišljenja, refleksije i učenja rješavanjem problema (Angelovski i sur., 2021). U predmetu *Škola i zajednica* potiče se suradnja s različitim dionicima/akterima u zajednici, kao što su roditelji, organizacije civilnog društva, sveučilište, jedinice lokalne samouprave, muzeji i bolnice, a nastavnik u samom predmetu primarno zauzima ulogu moderatora (Angelovski i sur., 2021).

Prvi element koji konceptualno određuje predmet *Škola i zajednica* je podjela u tri domene, a to su: Povezanost, Djelovanje i Dobrobit. Domena Povezanost naglasak stavlja na jedinstvenost i prihvaćanje svake osobe, poznavanje i poštivanje ljudskih prava, razvoj samopoštovanja, empatije i suradnje među ljudima. U sklopu ove domene učenike se potiče na povezivanje s vršnjacima i s osobama iz drugih generacija u lokalnoj zajednici, a krajnji cilj je povezivanje sa planetom kao cjelinom (Angelovski i sur., 2021). Kroz domenom Djelovanje učenike se potiče na aktivan odnos prema pojavama i problemima u lokalnoj zajednici i društvu, na način da ih mogu prepoznati, istražiti, objasniti i osmisлити prijedloge za njihovo rješavanje. Trećom domenom Dobrobit teži se postizanju osobne i društvene dobrobiti. Mlade osobe poučava se važnosti ostvarenja vlastite dobrobiti, ali i dobrobiti u svim područjima društva, poput kulture i sporta, ekonomije i socijalnih prava, demokracije i ljudskih prava. Osim toga, dobrobit je povezana s odnosom prema prirodnim resursima i životu u globalnim ekosustavima (Angelovski i sur., 2021).

Kurikulum nastavnog predmeta *Škola i zajednica* konceptualno je određen i tematskim cjelinama, kojih sveukupno ima jedanaest. To su redom: Kultura i mediji, Fizička aktivnost i sport, Zdravlje, Demokracija i civilno društvo, Migracije, Urbanizam i stanovanje, Društvena jednakost, Generacije, Ekonomija, Okoliš, Osobne slobode i ljudska prava. Povezanost domena i tematskih cjelina prikazana je na Slici 3.

Slika 3. Povezanost domena i tematskih cjelina u predmetu *Škola i zajednica*
 (Angelovski i sur., 2021)

Treće konceptualno određenje predmeta *Škola i zajednica* je proces poučavanja i učenja. Prema Angelovski i sur. (2021), on počinje identificiranjem problema vezanog uz određenu pojavu u zajednici koji pripada jednoj tematskoj cjelini, nakon čega slijedi proces koji se sastoji od pet povezanih koraka prikazanih na Slici 4.

Slika 4. Proces poučavanja i učenja u predmetu *Škola i zajednica* kroz pet koraka
 (Angelovski i sur., 2021)

Prva faza *Promisli* započinje razgovorom o pojavama u zajednici iz učeničkog područja interesa. U sklopu ove faze navedene se pojave povezuju s krovnim tematskim cjelinama u predmetu, zatim se odabire jedna pojava kojom će se učenici baviti tijekom poučavanja i učenja u predmetu *Škola i zajednica*. Slijedi rasprava o različitim stajalištima te na kraju faze formulira se jedan problem vezan uz odabranu pojavu (Angelovski i sur., 2021). U drugoj fazi *Istraži* učenici se upoznaju s osnovama istraživačke metodologije u društvenim i humanističkim znanostima. Zatim slijedi identifikacija relevantnih aktera povezanih s odabranim problemom istraživanja, postavljanje istraživačkih pitanja, odabir istraživačke metode i relevantnog uzorka istraživanja. Nakon izrade nacrt istraživanja i finalizacije istraživačkog instrumenta, provodi se istraživanje manjeg opsega. Na posljepku učenici analiziraju prikupljene podatke i predstavljaju ključne rezultate (Angelovski i sur., 2021). Treća faza *Stekni iskustvo* povezana je s učenjem u zajednici. „Učenici posjećuju različite organizacije i/ili institucije gdje stječu iskustva vezana uz rješavanje problema te se upoznaju s relevantnim akterima i/ili korisnicima usluga i manifestacijama tog problema u lokalnoj zajednici“ (Angelovski i sur., 2021, str. 12). U četvrtoj fazi *Djeluj* se na temelju prethodnih faza predlažu moguća rješenja odabranog problema te se raspravljaju mogući pozitivni i negativni aspekti rješenja. Peta i posljednja faza *Refleksija* podrazumijeva osvrt i refleksiju na cjelokupan proces učenja i stjecanja iskustva. S učenicima se raspravlja o promjenama do kojih je došlo u njihovom razmišljanju i stavovima te o njihovoj spremnosti na djelovanje u lokalnoj zajednici kroz budući život (Angelovski i sur., 2021).

5. MODELI PROVOĐENJA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U NEFORMALNOM ODGOJNO-OBRAZOVNOM OKRUŽENJU

Glavni provoditelji građanskog odgoja i obrazovanja u neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju jesu organizacije civilnog društva. Prema Zrinščak i Bežovan (2007) civilno društvo je prostor između obitelji, države i tržišta, gdje se ljudi udružuju radi promicanja zajedničkih interesa. Konkretno područjem građanskog odgoja i obrazovanja bavi se veliki broj udruga u Hrvatskoj, promičući aktivno građanstvo i razvijajući građansku kompetenciju kod mladih osoba. U nastavku slijedi opis nekoliko ključnih organizacija/udruga odabranih na temelju njihovog višegodišnjeg djelovanja usmjerenog provođenju aktivnosti osnaživanja mladih u temama i dimenzijama koje pokriva građanski odgoj i obrazovanje. Pritom, svrha ovoga djela rada nije dati pregled aktivnosti i doprinosa različitih organizacija civilnog društva koje djeluju u tom području, već je svrha predstaviti njih nekoliko i kroz njihove primjere oslikati usmjerenost djelovanja na mlade i građanski odgoj i obrazovanje.

Na prostoru Grada Rijeke u tom području dominira Udruga Delta koja sa radom počinje 2008. godine. „Svrha osnivanja bilo je osnaživanje građana, građanskih inicijativa i udruga građana na području Republike Hrvatske, radi jačanja njihovog utjecaja na društvene procese i razvoj demokratskog i civilnog društva kroz informiranje, savjetovanje i izobrazbu“ (izvor: Udruga Delta⁵). Udruga danas broji 16 članova i članica, od čega su tri stalno zaposlene osobe. Ciljevi projekata i aktivnosti udruge su: 1) Doprinos razvoju rada s mladima (*youth work*); 2) Rad s mladima u području građanskog odgoja i obrazovanja; 3) Povećanje društvene i političke participacije mladih (Udruga Delta, n.d.). Članica je Mreže mladih Hrvatske⁶, GOOD Inicijative te DARE Network-a⁷. Glavna metoda koju Udruga Delta koristi u svom radu je strukturirani dijalog, odnosno dijalog između mladih i donositelja odluka, kojeg je pokrenula Europska unija 2009. godine kako bi mladima dala priliku da iznesu svoja mišljenja i prijedloge koja zatim utječu na kreiranje europske politike za mlade (Udruga Delta, n.d.). Strukturirani dijalog provodi se u ciklusima koji traju 18 mjeseci te svaki ciklus ima određenu tematiku,

⁵ <https://udruga-delta.hr/O-udruzi>

⁶ Mreža mladih Hrvatske je savez 77 udruga mladih i za mlade na teritoriju Republike Hrvatske (izvor: <https://www.mmh.hr/o-nama>)

⁷ DARE Network je europska mreža za promicanje obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava (izvor: <https://dare-network.eu/>)

poput: zapošljavanja mladih, osnaživanja mladih za političko sudjelovanje, društvene uključenosti mladih, i slično. Udruga Delta provela je niz projekata na temu strukturiranog dijaloga, a neki od njih su: „Srednjoškolci u dijalogu sa zajednicom“, „Ulična oaza – dijalog s mladima o urbanom prostoru“ te „LoCall For YOUth“.

Jedan od glavnih projekata Udruge Delta je „Akcija za 5!“ čija je svrha „povećanje aktivnog sudjelovanja mladih na lokalnoj razini i razvoj suradnje između mladih i institucija u koje mladi često nemaju povjerenja ili im djeluju apstraktno ili strano“ (izvor: Udruga Delta⁸). U sklopu projekta mladi između 14 i 19 godina simuliraju rad Gradskog vijeća, što uključuje pripremu projekata, debate i glasovanja. Na poslijetku jedna grupa učenika proglašava se pobjednikom te ista dobiva priliku za realizaciju svog projekta. Neki od ostalih tekućih projekata Udruge Delta koji se konkretno bave područjem građanskog odgoja i obrazovanja su: „MODUS - civilni i javni sektor za građanski odgoj i obrazovanje“, „Mislim, djelujem, odlučujem – jačanje participacije mladih kroz aktivno uključivanje u kreiranje i zagovaranje politika za mlade“ te „(Su)djelujem – vijeće učenika i učenica u demokratskoj školi“.

Druga odabrana organizacija civilnog društva je Ocean Znanja sa sjedištem u gradu Zagrebu. Funkcionira kao platforma za mlade ljude čiji je cilj „pomoći mladima da dosegnu svoj puni potencijal, uče i rastu, razvijaju svoje osobne i profesionalne vještine te budu aktivni sudionici u stvaranju društva u kojem žele živjeti“ (izvor: Ocean Znanja⁹). Ciljanu skupinu predstavljaju mladi ljudi od 16 do 30 godina te edukatori mladih (učitelji, mentori i sl.). Konkretni ciljevi udruge su: 1) stvaranje mogućnosti za društveno i međukulturno povezivanje hrvatske mladeži s mladima iz Europske unije i šire; 2) organizacija kulturnih i edukacijskih programa za mlade; 3) promicanje neformalnog obrazovanja, volontiranja i društvenog aktivizma (Ocean Znanja, n.d.). Za područje građanskog odgoja i obrazovanja karakteristični su projekti solidarnosti koji se provode putem udruge Ocean Znanja. Naime, skupina od petero mladih između 18-30 godina može prijaviti i provesti mali projekt u kojem će solidarno i pozitivno djelovati na lokalnu zajednicu, kvart u gradu ili mjesto u kojem žive. Jedan od takvih projekata je Skladište Znanja koji je trajao od rujna 2019. do prosinca 2020. godine. Aktivnosti projekta uključivale su izgradnju online edukativne platforme unutar koje se kroz *podcaste* poticala diskusija o kulturi i njenim manifestacijama, inkluziji marginaliziranih skupina, poduzetništvu, osvješćivanju o mentalnom zdravlju, te nizu drugih tema o kojima se

⁸ <https://udruga-delta.hr/Projekti/Akcija-za-5>

⁹ <https://www.oceanznanja.hr/tko-smo/>

raspravljalo sa stručnjacima s ciljem informiranja i edukacije mladih i javnosti (Ocean Znanja, n.d.).

Na području grada Zagreba djeluje i Forum za slobodu odgoja - neprofitna, nevladina i nestranačka organizacija osnovna 1992. godine te registrirana 1998. godine prema Zakonu o udrugama. Temeljni cilj Forum za slobodu odgoja je „promicati implementaciju obrazovnih standarda suvremenog demokratskog društva u hrvatski obrazovni sustav“ (izvor: Forum za slobodu odgoja¹⁰). Organizacija ima 12 zaposlenih osoba, ali članovi su svi obrazovni stručnjaci, profesori, učitelji, roditelji, studenti i učenici koji su zainteresirani za unapređenje obrazovanja i obrazovnog sustava. Glavne djelatnosti Forum za slobodu odgoja uključuju razvoj i provedbu edukacijskih programa za metodičko usavršavanje nastavnika, programa u području nenasilnog rješavanja sukoba, zdravstvenog obrazovanja, građanskog obrazovanja, upravljanja školom, razvojem lokalne zajednice, a Forum provodi i niz programa i projekata za djecu i mlade (Forum za slobodu odgoja, n.d.). Za područje građanskog odgoja i obrazovanja ključan je program Demokratizacija škola, čija je vizija „održiva i demokratska škola koja na svim razinama i u bliskoj suradnji s lokalnom zajednicom živi temeljne demokratske vrijednosti, poštuje i promiče ljudska prava i doprinosi održivosti lokalne zajednice“ (izvor: Forum za slobodu odgoja¹¹). Od 2018. godine ovaj program okuplja tri potprograma: Građanski odgoj i obrazovanje, Upravljanje školom te Volontiranje i aktivno građanstvo. Program se provodi kroz projekte, aktivnosti, edukacije i druga javna događanja te izdavačku djelatnost (Forum za slobodu odgoja, n.d.).

U Republici Hrvatskoj postoji još niz organizacija civilnog društva koje u svom području djelovanja pokrivaju građanski odgoj i obrazovanje. Neke od njih su: Mladi u Europskoj uniji (Šibenik), Centar za građanske inicijative (Poreč), Udruga Breza (Osijek), Udruga ZUM (Pula), Carpe Diem (Karlovac). Svojim radom sustavno i kontinuirano osnažuju mlade ljude za aktivno djelovanje u društvu, promiču interese djece i mladih u postupku uključivanja u društvenu zajednicu te potiču međunarodnu suradnju (posebno u području odgoja i obrazovanja).

¹⁰ <https://fso.hr/o-nama/>

¹¹ <https://fso.hr/demokratizacija-skola/>

6. KOMBINACIJA FORMALNOG I NEFORMALNOG OBLIKA RADA: ŠKOLSKI VOLONTERSKI PROGRAMI

Osim što građanski odgoj i obrazovanje postoji u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju, provodi se i kroz kombinaciju formalnog i neformalnog oblika rada, što se konkretno odnosi na školske volonterske programe. Penner (2002) volontiranje definira kao dugoročno, planirano, prosocijalno ponašanje s ciljem povećanja dobrobiti ljudi koje ne poznajemo, a obično se odvija u organiziranom okruženju (prema Rijavec i sur., 2019). Međutim, volontiranje može biti formalno i neformalno. Neformalno se odnosi na sve vrste pomoći drugima koje ne moraju nužno biti organizirane i strukturirane. S druge strane, formalno volontiranje ima strukturu, jasno definiran cilj, vrijeme trajanja i vrste aktivnosti te očekivane rezultate, a regulirano je Zakonom o volonterstvu (Rijavec i sur., 2019).

Školski volonterski programi prepoznati su kao mehanizam koji osigurava prostor za učenje i iskustveno djelovanje, a njihov pozitivan učinak djeluje na širu zajednicu, odgojno-obrazovnu ustanovu i na mlade volontere (Ćulum Ilić i sur., 2019). Kod mladih razvija se samopouzdanje, empatija, razumijevanje za društvene probleme, znanje o zajednici u kojoj žive te raznovrsne praktične vještine, dok se škole putem volonterskih programa povezuju sa zajednicom i tako stvaraju mrežu suradnika (Ćulum Ilić i sur., 2019). Prema istraživanju koje su proveli Ćulum Ilić, Čekolj i Kušić (2019) najfrekventnije aktivnosti kojima su se učenici bavili u sklopu školskih volonterskih programa su posjete, druženja i pomaganje korisnicima raznih ustanova, kao što su dječji vrtići, osnovne škole, specijalne bolnice za djecu i odrasle, domovi za djecu i mlade te domovi za starije i nemoćne. Osim toga, učenici volonteri provodili su različite eko-akcije, poput uređenja prostora škole i prostora izvan škole, skupljanja otpada i akcije zaštite životinja (Ćulum Ilić i sur., 2019). Neke od ostalih aktivnosti su: prikupljanje donacija i ostalih potrepština za potrebite, provedba edukacija i radionica za korisnike raznih ustanova, aktivnosti pomaganja vršnjacima u učenju, provedba radionica na relevantne teme (kao što su vršnjačko nasilje ili maloljetničke veze), obilježavanje važnih datuma i organizacija zdravstvenih akcija: dobrovoljno darivanje krvi, promocija mentalnog zdravlja (Ćulum Ilić i sur., 2019).

U istraživanju koje su provele Rijavec i Jurčec (2019) učenici su iskazali zadovoljstvo sudjelovanjem u volonterskim programima te su zaključili da volontiranje donosi brojne dobrobiti. Učenici osnovne škole navode kako su počeli više pomagati, bolje se ponašaju prema

drugima, pogotovo prema starijim osobama, postali su otvoreniji prema nepoznatim ljudima, više ih poštuju i bolje komuniciraju s njima (Rijavec i sur., 2019). Promjene su posebno vidljive u percepciji i mišljenju učenika: volontiranje im je promijenilo pogled na svijet, više primjećuju koliko je ljudi u potrebi i koji su općenito problemi današnjeg društva. Kod srednjoškolaca se također najviše promjena pojavilo u odnosu s drugima: spremnije prilaze, otvoreniji su, lakše komuniciraju, pristojniji su, više pomažu i povezuju se s nepoznatim ljudima (Rijavec i sur., 2019). Osim toga, primijetili su da unutar škole i razreda više surađuju, provode više vremena zajedno i samim time više se osjećaju povezano međusobno. Sve navedeno postavlja dobre temelje za razvoj građanskih kompetencija (Rijavec i sur., 2019).¹²

¹² Ovaj model građanskog odgoja i obrazovanja neće biti uključen u istraživanje jer je u radu fokus stavljen na modele unutar formalnog i modele unutar neformalnog odgojno-obrazovnog okruženja, ali je ovaj model kao kombinacija formalnog i neformalnog bio vrijedan pažnje.

7. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

7.1. Opis istraživačkog problema

Od 1999. godine kada su započeli prvi koraci ka sustavnom uvođenju građanskog odgoja i obrazovanja u hrvatski odgojno-obrazovni sustav, došlo je do značajnog napretka u aspektu odgoja i obrazovanja za aktivno građanstvo. Od eksperimentalne provedbe Kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja kao međupredmetnog područja u školskoj godini 2012./2013., pa do izrade novog programa građanskog odgoja i obrazovanja koji je uveden u škole u školskoj godini 2014./2015. Međutim, program se opetovano bazirao isključivo na međupredmetnu provedbu. Grad Rijeka prepoznao je važnost provođenja građanskog odgoja i obrazovanja kao zasebnog nastavnog predmeta te sukladno tome, u školskoj godini 2015./2016. započinju s pripremnim radnjama za uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja u riječke osnovne škole kao izbornu izvannastavnu aktivnost. Predmet postaje dostupan učenicima viših razreda osnovne škole u Gradu Rijeci od školske godine 2016./2017. Riječki model provedbe građanskog odgoja i obrazovanja počeli su pratiti brojni hrvatski gradovi, posebno u posljednje dvije godine. Najnoviji Kurikulum međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje za osnovne i srednje škole donesen je 2019. godine, a počinje se javljati i ideja o uvođenju zasebnog predmeta u srednje škole. Godine 2021. objavljen je Prijedlog kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja u srednjoj školi, čija je provedba osmišljena u obliku fakultativnog predmeta Škola i zajednica. Predmet su škole počele uvoditi od školske godine 2022./2023. te je zasad uveden u Gradu Zagrebu, Primorsko-goranskoj i Krapinsko-zagorskoj županiji. Ukupno u predmetu sudjeluje 1300 učenika iz 59 hrvatskih srednjih škola (Hina/HRT/V.G., 2023).

U čitavom procesu razvoja građanskog odgoja i obrazovanja značajnu ulogu imale su organizacije civilnog društva. One su od samih početaka radile na zagovaranju kvalitetnog uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja u hrvatski odgojno-obrazovni sustav, te su se 2009. godine okupile u GOOD Inicijativu koja teži ostvarenju upravo tog cilja. Svojom *Nacionalnom strategijom stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva od 2012. do 2016.* kroz pet provedbenih aktivnosti nastojale su uvesti i sustavno provoditi građanski odgoj i obrazovanje na svim razinama odgojno-obrazovnog sustava (Pažur, 2017). Danas u Hrvatskoj djeluju brojne organizacije civilnog društva koje se bave promicanjem aktivnog građanstva i

razvojem građanske kompetencije kod mladih osoba. Neke od njih su: Udruga Delta (Rijeka), Ocean znanja (Zagreb), Forum za slobodu odgoja (Zagreb), Mladi u Europskoj uniji (Šibenik).

S obzirom na postojanje različitih modela provođenja građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju, uz činjenicu da su se kao izvannastavna aktivnost u osnovnim i fakultativni predmet u srednjim školama razvili tek u posljednjih nekoliko godina, značajno bi bilo dobiti uvid u iskustva samih provoditelja svakog od četiri opisanih modela. Navedeni modeli obuhvaćaju građanski odgoj i obrazovanje kao: (I) međupredmetnu temu, (II) izbornu izvannastavnu aktivnost u osnovnim školama, (III) fakultativni predmet u srednjim školama te (IV) edukativnu aktivnost udruga.

7.2. Cilj istraživanja

Cilj ovoga istraživanja je dobiti uvid u iskustva provođenja različitih modela građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju na području Grada Rijeke te spoznati kako provođenje istih opisuju sami praktičari.

7.3. Istraživačka pitanja

U skladu s ciljem istraživanja, postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. S kojim su atributima modela građanskog odgoja i obrazovanja provoditelji (ne)zadovoljni i zašto?
2. Koje su glavne metode koje u svom radu koriste provoditelji pojedinog modela građanskog odgoja i obrazovanja?
3. Na koje poteškoće nailaze provoditelji prilikom provođenja aktivnosti pojedinog modela građanskog odgoja i obrazovanja?
4. Kako provoditelji opisuju angažman učenika u provođenju pojedinog modela građanskog odgoja i obrazovanja te kako doživljavaju doprinos koji taj angažman ima za mlade?

7.4. Metoda prikupljanja podataka

Ovaj je istraživački rad uronjen u kvalitativnu istraživačku metodologiju. U svrhu prikupljanja podataka provedena su četiri polustrukturirana intervjua, pri čemu svaki sudionik

istraživanja progovara iz perspektive vlastitog iskustva provedbe jednog od četiri modela građanskog odgoja i obrazovanja. Sudionicama je postavljeno četiri prethodno navedenih istraživačkih pitanja, no postavljana su i dodatna pitanja kako bi odgovor bio što detaljniji. Istraživanje je provedeno početkom mjeseca srpnja 2023. godine. Sva su četiri intervjua provedena u *online* obliku, pri čemu su tri intervjua provedena sinkrono putem aplikacije Zoom, a jedan asinkrono putem *Gmaila*. Sve su sudionice dale privolu na snimanje i korištenje dobivenih podataka u istraživačke svrhe. Privola je uključivala i otkrivanje identiteta ustanove/organizacije i njih samih kao predstavnica škole ili organizacije civilnog društva.

7.5. Sudionici istraživanja

U istraživanju sudjelovale su ukupno četiri osobe. Prvi intervju proveden je sa profesoricom Hrvatskog jezika i književnosti u Osnovnoj školi „Milan Brozović“ Kastav, Dubravkom Urodom. Profesorica Uroda dugi je niz godina provodila građanski odgoj i obrazovanje kao izborni predmet u osnovnoj školi, a stečena iskustva trenutno koristi pri provođenju građanskog odgoja kao međupredmetne teme i pri provođenju izvannastavne aktivnosti *Riječi i djela*. U ovome istraživanju predstavlja provoditeljicu građanskog odgoja i obrazovanja kao međupredmetne teme. Drugi intervju proveden je sa profesoricom geografije u Osnovnoj školi „Milan Brozović“ Kastav, Aleksandrom Vukelić. Profesorica Vukelić provoditeljica je građanskog odgoja i obrazovanja kao izvannastavne aktivnosti u osnovnoj školi. Treći intervju proveden je sa profesoricom Helenom de Karinom koja predaje Hrvatski jezik i književnost u Prvoj riječkoj hrvatskoj gimnaziji te je ujedno i suautorica kurikuluma *Škola i zajednica* za srednje škole. Samim time, predstavlja provoditeljicu građanskog odgoja i obrazovanja kao fakultativnog predmeta „Škola i zajednica“ u srednjoj školi. Četvrti intervju proveden je sa članicom Udruge Delta iz Rijeke, Mašom Cek, koja je ujedno i izvršna direktorica same udruge te u ovome istraživanju predstavlja provoditeljicu građanskog odgoja i obrazovanja kao edukativne aktivnosti udruge. Popis sudionica i relevantnih atributa prikazan je u *Tablici 1*.

Tablica 1. Popis sudionica i relevantnih atributa

Sudionice (Ime i prezime)	GOO model	Organizacija/ Ustanova	Datum intervjua	Trajanje intervjua
Dubravka Uroda	međupredmetna tema	OŠ „Milan Brozović“ Kastav	11./12. srpnja 2023.	asinkrono (2 dana)
Aleksandra Vukelić	izborna izvannastavna aktivnost	OŠ „Milan Brozović“ Kastav	12. srpnja 2023.	15' 20"
Helena de Karina	fakultativni predmet	Prva riječka hrvatska gimnazija	10. srpnja 2023.	18' 9"
Maša Cek	edukativna aktivnost	Udruga Delta (Rijeka)	4. srpnja 2023.	33' 12"

8. ANALIZA I RASPRAVA

8.1. Građanski odgoj i obrazovanje kao međupredmetna tema

Svaki od modela građanskog odgoja i obrazovanja istraženih u ovome radu ima određene karakteristike koje provoditelji percipiraju kao prednosti ili izazove. Glavna karakteristika građanskog odgoja i obrazovanja kao međupredmetne teme je primjena metoda suradničkog i iskustvenog učenja te učenja izvan škole (MZO, 2019). Prema Diković (2016) sama svrha poučavanja područja građanskog odgoja i obrazovanja jest primjenom različitih metoda poučavanja i učenja poticati aktivno sudjelovanje i odgovornost učenika.

Kada govorimo o metodologiji građanskog odgoja, veoma su primjenjive različite metode suradničkog učenja. Primjerice za sat interpretacije književnog djela (bilo kao cjeline, bilo kao jednog ulomka, lirske pjesme ili možda neknjiževnog teksta) ili na satu razredne zajednice, možemo izvrsno koristiti barometar stavova, simulaciju suđenja, igru uloga, razgovor u krugu i slično, time se značajno unosi dinamika u nastavni proces. Ovo je svakako jedna od prednosti. (D. URODA)

Međutim, na primjeru međupredmetne teme održivi razvoj, nalazi ukazuju da se učitelji ne osjećaju dovoljno kompetentnima za promicanje obrazovanja za održivi razvoj jer određene kompetencije nisu stekli tijekom inicijalnog obrazovanja, a uz to su nedovoljno osposobljavani tijekom profesionalnih usavršavanja (Kostović-Vranješ, 2016). Navedeno ukazuje na potrebu dodatne edukacije učitelja o provedbi međupredmetnih tema, a izazov u provedbi međupredmetne teme građanski odgoj i obrazovanje istaknula je i sudionica istraživanja.

Pri poučavanju kojemu je cilj usvajanje ključnih pojmova (demokratsko društvo, ljudska prava, aktivno građanstvo, tolerancija, suživot i sl.) bitno je i ove pojmove, uz predmetne tematske sastavnice nastavnog sata, uključiti u učeničke bilješke. Inače samo pojmovi mogu ostati nejasni ili sasvim pogrešno shvaćeni. U samoj praksi, iako je u poglavlju kurikuluma o vrednovanju navedeno, ipak teško možemo razlučiti kako bi se stečene kompetencije provjeravale i uključile u tu povezanost s nastavnim predmetima. Tako se ostavlja provoditelju hoće li ili neće odgojno-obrazovna očekivanja uključiti u vrednovanje učenika. Također opsežnost većine obrazovnih nastavnih predmeta ne ostavlja puno prostora za cjelovit pristup te se često površno pristupa ovoj iznimno važnoj međupredmetnoj temi. (D. URODA)

Ne nailazim na osobne poteškoće, no općenito je poteškoća mali broj ljudi koji su detaljno upoznati s kurikulumom/ima i uistinu „dišu“ za ishode međupredmetnih tema. Smatra se da se sve nekako podrazumijeva i da svi moramo sve znati, no nemamo niti dovoljno motivirajuće edukacije, niti podršku pri provođenju pa nekako smatram da ne možemo očekivati ni kvalitetne rezultate. Izazovno je uz odgojno-obrazovne ishode nastojati ostvariti međupredmetne, a osobito je teško vrednovati koliko smo u tome uspješni, odnosno koliko to uistinu dopire do učenika. (D. URODA)

Unatoč brojnim izazovima u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja kao međupredmetne teme, uvjet za uspješan odgojno-obrazovni rad motivirana su djeca, a za uspješnost motivacije zaslužan je učitelj (Križaj Grušovnik, 2022).

Učenici se bez iznimke rado uključuju u aktivnosti koje mogu povezati sa životom te se ne može pogriješiti ako se uz temu nastavnog predmeta planirano, metodički strukturirano i motivirajuće provodi bilo koja međupredmetna tema. Radim 14 godina i znam da dobra motivacija i osobni pristup imaju uvijek odlučujuću ulogu. (D. URODA)

Zaključno, sudionica istraživanja kao glavnu prednost provođenja građanskog odgoja i obrazovanja kao međupredmetne teme ističe jednostavnu primjenu različitih metoda rada u sklopu različitih nastavnih predmeta. Međutim, pri provedbi javljaju se brojni izazovi, a to su: uključivanje ključnih pojmova građanskog odgoja i obrazovanja u nastavni sat, zatim vrednovanje učenika, nedostatak vremena za provedbu međupredmetne teme s obzirom na opsežnost većine nastavnih predmeta te nedovoljna upoznatost nastavnika s kurikulumom međupredmetne teme. Pritom, sudionica ističe važnost ove međupredmetne teme i smatra da, unatoč poteškoćama, izvedivo je ukoliko su nastavnici i učenici dovoljno motivirani.

8.2. Građanski odgoj i obrazovanje kao izborna izvannastavna aktivnost u osnovnim školama

Kako bi se ostvario cjelovitiji pristup građanskom odgoju i obrazovanju, isti je uveden kao izvannastavna aktivnost u osnovne škole. Izvannastavne aktivnosti kao takve omogućuju stvaralačko djelovanje učenika i nastavnika te značajno doprinose sveukupnom ostvarivanju odgojno-obrazovnih zadataka (Valjan Vukić, 2016). Međutim, hrvatski odgojno-obrazovni sustav još uvijek nije prilagođen maksimalnoj implementaciji izvannastavnih aktivnosti te za njih u nastavnom planu i programu predviđa jedan sat tjedno.

Trenutno s obzirom kako funkcionira moja škola, s obzirom da je rad u dvije smjene i da nemamo prostora, nama je ta izvannastavna aktivnost za sada najbolja mogućnost. Međutim, mislim da bi se mogao od 5. do 8. razreda provlačiti građanski kao izborni predmet i zaista bi imali načina i mogućnosti, i ima puno različitih projekata koji bi se mogli raditi s učenicima. Ali, kako mi za sada nekako nastojimo provlačiti teme građanskog odgoja i obrazovanja kroz nastavu (to u našoj školi super funkcionira, ne znam kako u drugim školama) onda to tako nadomještamo. Tako da nam je stvarno ta izvannastavna aktivnost dovoljna. Naravno taj jedan sat tjedno nije dovoljan, mi svakako to radimo puno više, ali u normi je zaduženje takvo. (A. VUKELIĆ)

Izbor metoda u izvannastavnim aktivnostima u školskome kurikulumu je opsežniji, a i sama važnost suradničkog učenja je veća (Mlinarević i Brust Nemet, 2012. prema Diković, 2016). Pokazalo se da učitelji koji građanski odgoj i obrazovanje više provode interdisciplinarno češće primjenjuju ponuđene metode, dok učitelji koji ga provode kao izvannastavnu aktivnost ili kao projekt primjenjuju više različitih metoda poučavanja i učenja (Diković, 2016).

Koristimo puno i različitih metoda i različitih oblika rada, znači od razgovora, rada na različitim tekstovima, izlaska van, dakle uočavanja problema u neposrednoj okolini, u lokalnoj zajednici, metode nekakvog suradničkog rada, dakle vrlo često radimo projekte koji su vezani uz problematiku okruženja u kojem se nalazimo, organiziramo različite sajmove, koristimo se isto tako i video uradcima, snimamo i vlastite video uratke kako bismo dokazali kako smo ostvarili neki projekt i da se cijeli put nastanka projekta može vidjeti. Isto tako, mogu reći da svakako koristimo IKT, to nam je isto tako važno, jer učenici vrlo rado vole i na nekakav zanimljiv način pripremiti što su to sve radili. Isto tako, na kraju nastavne godine često organiziramo čajanke za roditelje, gdje onda priredimo uz taj čaj ili kavu sve ono što smo tijekom te godine radili. (A. VUKELIĆ)

Međutim, pri samom provođenju izvannastavnih aktivnosti mogu se javiti neke poteškoće koje izazivaju nezadovoljstvo kod učitelja. Jurčić (2008) navodi da su temeljni čimbenici izvannastavnih aktivnosti: potpora učitelju-voditelju od strane školske uprave u izvođenju izvannastavne aktivnosti, samostalnost učitelja u izboru programa, uključenost učenika u izvannastavne aktivnosti te stručno usavršavanje učitelja za taj oblik odgojno-obrazovne djelatnosti. Sve navedeno utječe na uspješnost provedbe izvannastavnih aktivnosti, a konkretno u provođenju građanskog odgoja i obrazovanja sugovornica prvenstveno ističe problem organizacije prostora, termina održavanja i suradnje s udrugama.

Kad sam ja krenula u to prije par godina, onda mi je stvarno bilo puno problema i izazova, danas ih je nešto manje. Ali evo, možda savjet ljudima koji će tek krenuti u to... Osim edukacije koja je dosta opsežna, koja traje mjesecima (dakle to je ovaj riječki model građanskog odgoja i obrazovanja), nakon toga čovjek dođe pun ideja, volje i želje, međutim kod formiranja skupina obično se javi jako veliki broj djece, i onda je tu, barem u mojoj školi, problem oko organizacije prostora, dakle termina održavanja i slično. S obzirom da učenici rade u dvije smjene, onda ih je teško prikupiti, to mora biti neka među smjena. Znači ti organizacijski razlozi su poteškoća. (A. VUKELIĆ)

Poteškoće su često bile do sada suradnja s udrugama. Recimo produžena ruka građanskog odgoja je suradnja škole sa različitim udrugama. One su nam nekako, rekla bih, prvi kontakt sa ljudima koji imaju određenu problematiku, pa i učenicima da rasvijetle neke stvari, neke probleme, pa neke zanimljivosti, što u lokalnoj zajednici, pa i u županiji i šire. (A. VUKELIĆ)

Nadalje, pri provođenju građanskog odgoja i obrazovanja kao izborne izvannastavne aktivnosti mogu se javiti i problemi financijske prirode, posebno kada je u pitanju praktični dio nastave: posjete i slično.

Problem je i kad želimo doći do nekih institucija, sada je to puno manje, ali u početku je to bilo teže. Recimo kad smo željeli posjetiti pravobraniteljicu ili kad smo odlazili u neki muzej i slično. Znači potrebna je organizacija i dogovor, tako da nam je tu problematika. I naravno, moja škola je u Kastvu, što znači da smo mi udaljeni od Rijeke, i onda je uvijek izazov ta prometna povezanost, dakle odlazak u Rijeku nam je veliki izazov i financijsko opterećenje, i za školu i za roditelje. (A. VUKELIĆ)

Kao što Jurčić (2008) navodi, uključivanje učenika u izvannastavne aktivnosti jedan je od ključnih čimbenika uspješnosti same provedbe izvannastavnih aktivnosti. Stoga je važno omogućiti učenicima da se osjećaju slobodno, uvaženo te da se aktivnosti učine što zanimljivijima. Da bi mladi postali aktivni građani, škola treba razvijati demokratski dijalog i otvorenost u razrednom ozračju (Parker, 1996. prema Diković, 2013).

Učenici su jako zainteresirani. Ustvari ono što ja vidim da oni žele i što im ustvari treba, to je prvenstveno da bez obzira što se radi o nekom prostoru koji je njima poznat, znači bilo da je to knjižnica ili učionica, važno je da odmah naš prvi susret bude da mi te klupe maknemo, te barijere, da sjednemo kako god tko želi, na stolicu, na pod, dakle da se oni osjećaju svakako ugodno, da to bude jedna atmosfera nekog posebnog nama

sastanka, događaja, znači da nam to nije neka aktivnost koja je inače kako ju oni zamišljaju u školi. To nam recimo za početak uvijek u uvodnom djelu bude nekakav razgovor o tome što im se tijekom tjedna dogodilo, ima li kakvih problema, kako bismo to mogli riješiti, dakle međusobno. Njima ustvari jako puno treba taj razgovor, i onda se dogodi da na početku bude dvadesetak učenika, a onda do kraja nas bude i trideset. Najoptimalniji broj učenika bi bio negdje od 12 do 15 učenika. (A. VUKELIĆ)

Uključivanje velikog broja učenika u aktivnosti koje se provode u sklopu građanskog odgoja i obrazovanja kao izborne izvannastavne aktivnosti ukazuje na uspješnost ovoga modela građanskog odgoja i obrazovanja te ukazuje na potrebu proširenja grupa.

Aktivnost je izrazito velika, učenici sudjeluju u projektima, a uključuju se i oni koji nisu članovi građanskog odgoja. Evo sad smo imali jedan veliki projekt koji se odnosio na 10 godina ulaska Hrvatske u Europsku Uniju, dakle tu je sudjelovala skoro pa cijela škola, iako je zamišljeno da projekt rade učenici prvih i sedmih razreda. Isto tako smo imali sajam projekata u školi za dan škole, isto u koji su se uključivali i učenici koji nisu članovi građanskog odgoja. Dakle kada bih ja mogla, mogla bih imati pet skupina, ali je...previše. (A. VUKELIĆ)

Zaključno, sudionica ističe prikladnost provedbe građanskog odgoja i obrazovanja kao izborne izvannastavne aktivnosti ukoliko škola nema kapaciteta za provedbu istog kao izbornog predmeta, ali smatra da jedan sat tjedno svakako nije dovoljan za provedbu. Glavni problemi koji se javljaju su problemi organizacije prostora i termina održavanja, zatim suradnja s udrugama, financijski problemi i organizacija posjeta. Nadalje, na izbornom izvannastavnom predmetu koristi se puno različitih metoda rada, više nego što je navedeno pri analizi modela međupredmetne teme. Upravo zbog zanimljivosti sadržaja i opuštenе atmosfere, učenici se rado uključuju u aktivnosti te interes pokazuju čak i neupisani učenici.

8.3. Građanski odgoj i obrazovanje kao fakultativni predmet u srednjim školama

Građanski odgoj i obrazovanje kao fakultativni predmet „Škola i zajednica“ počeo se uvoditi u srednje škole od 2022./2023. školske godine. S obzirom da je ovaj fakultativni predmet novina u školama, nema još dovoljno informacija o uspješnosti njegova provođenja. Stoga informacije dobivene u ovome istraživanju od strane provoditeljice i suautorice kurikuluma „Škola i zajednica“ daju nam vrijednu povratnu informaciju o tijeku prve godine provedbe.

Ja sam i suautorica kurikuluma, tako da je moja uloga u ovoj cijeloj situaciji dvostruka, znači 'em' sam jedan od autora, 'em' ga provodim. Mislim da je to zapravo i zahvalna uloga, jer mogu reći da smo napravili izvrstan kurikulum i da sam zapravo zadovoljna u potpunosti time kako smo ga koncipirali. Kurikulum se sastoji od nekoliko faza i ono što se meni ove godine u nastavi pokazalo, zapravo one vrlo vrlo precizno funkcioniraju i vrlo su učinkovite. Dakle ostvaruju ono što smo mi kao ishode postavili i što smo očekivali zapravo od samog kurikuluma. (H. DE KARINA)

Nemam ništa čime sam nezadovoljna. Mogu pretpostaviti koje bi poteškoće mogli imati neki drugi nastavnici s obzirom na problem koji njihovi učenici izaberu, ali to nema veze s kurikulumom. Kurikulum je odlično zamišljen, ali neki problemi su teži, a neki lakši, u smislu provedbe. Ali to nije ono što je vezano uz kurikulum, to je vezano uz ono što učenici izaberu, jer učenici su sukreatori ovog kurikuluma. Mi kad uđemo u devetom mjesecu u razred, mi zapravo ne znamo što ćemo raditi. To je ljepota ovog kurikuluma jer je učenik jednako važan kao i nastavnik. Ono na čemu se možda još može raditi to je vrednovanje. (H. DE KARINA)

Učenik kao sukreator nastavnog procesa karakterističan je za otvoreni oblik nastave. Otvorena nastava didaktičko je načelo koje dopušta primjenu različitih metodičkih pristupa, a učenici sudjeluju u planiranju aktivnosti uz opredjeljenje za bitne aspekte, radne i socijalne oblike (Jurčić, 2010). Jedan od oblika otvorene nastave jest istraživački usmjerena nastava u kojoj se ostvaruje afektivno učenje: izgradnja učenikova samopouzdanja, razvija se učenikov angažman, stvaraju se vrijednosni stavovi prema međuljudskom odnosu i stavovi prema autoritetu (Jurčić, 2010). Nastava na fakultativnom predmetu „Škola i zajednica“ zamišljena je upravo u takvom obliku, a sam proces učenja i poučavanja podijeljen je u nekoliko faza koje su ukratko predstavljene u prethodnim poglavljima, a sudionica istraživanja opisala je kako te faze izgledaju u praksi.

Prva faza je faza „Promisli“. To je faza u kojoj učenici zapravo biraju problem između ponuđenih 11 tema koje smo mi ponudili, međutim te teme su ponuđene, ali one zapravo pokrivaju svaku moguću situaciju koja se može dogoditi u zajednici: od kulture, sporta, zdravlja, ekonomije, urbanizma, i slično. Tako da u toj fazi zapravo se učenici odlučuju za problem koji je njima važan i kojim se žele baviti cijelu godinu, a metode koje se tada primjenjuju zapravo su jedne od onih metoda koje se vrlo često koriste u redovnoj nastavi. To je i brainstorming i ono pisanje bez zaustavljanja i kojekakve grupne diskusije i slično. Zapravo u tom procesu se nekako kristalizira najprije određeni broj

problema, a onda daljnjim primjenama tih istih metoda se ti problemi polako svode na što manji broj, da bismo na kraju došli do identifikacije problema kojim se većina učenika u razredu želi baviti, odnosno koji svima nekako zadovoljava njihove potrebe. (H. DE KARINA)

U drugoj fazi koja se zove „Istraži“ tu se zapravo primjenjuju metode koje su tipične za metode društvenih istraživanja, jer smo smatrali da se u našim srednjim školama premalo učenici upoznaju sa metodama znanstvenog istraživanja. Oni koji idu u gimnazije imaju nešto veću sreću jer imaju sociologiju pa je to onda nekako sretnija varijanta, oni tamo uče neke osnove društvenih istraživanja, međutim strukovne škole to nemaju. Imamo i pripremljene nastavne materijale, koji pomažu i nastavnicima da se pripreme za te materijale, ali i pomažu za upoznavanje učenika s tim materijalima. A predvidjeli smo ako to uvjeti omogućavaju da se uključe u ovoj fazi i stručna služba, pedagozi, psiholozi, ili eventualno ako škola ima sociologiju, onda nastavnik sociologije održi jedan-dva uvodna sata učenicima vezano uz te metode, a mi smo snimili video materijale i to smo pokrili: intervju, analizu dokumenata, mislim da smo još imali opažanje...neposredno opažanje i anketu. (H. DE KARINA)

Unatoč važnosti teorijskog djela nastave, potrebno je sve ono naučeno iskusiti u praksi te su upravo tako zamišljene sljedeće dvije faze naziva „Stekni iskustvo“ i „Djeluj“. U istraživanju koje je proveo Branković (2020) pokazalo se da učenici srednjih škola imaju formirane stavove o visokim vrijednostima iskustvenog učenja te da iskustveno učenje kao takvo ima više prednosti u odnosu na druge oblike učenja. Samo kroz konkretne eksperimente i kroz praktičnu djelatnost, čovjek mijenja vanjski svijet, a ujedno i sebe (Garvas, 2010).

U trećoj fazi „Stekni iskustvo“ učenici borave na mjestima gdje se problem odvija i onda isto tako koriste neke metode, tipa opažanje, bilježenje, to može biti i audio i vizualno i pisanjem. Uglavnom opažaju ono što se zbiva na mjestu događaja. I posljednja faza je faza „Djeluj“ i to je čisti praktični rad. Odnosno oni organiziraju neki oblik rada kojim će predstaviti ono što su tijekom cijele školske godine naučili. To može biti od nekih zagovaračkih aktivnosti do konkretnog rada, bilo je škola koje su uređivale okoliš ili unutrašnjost škole ili slično, pa su to bili ono baš pravi praktični radovi, od postavljanja klupica na dalje, pogotovo kad su strukovne škole, tipa tehničke u pitanju. (H. DE KARINA)

Problemi koji se javljaju pri provedbi građanskog odgoja i obrazovanja kao fakultativnog predmeta u srednjim školama slični su problemima koji su navedeni pri analizi

građanskog odgoja i obrazovanja kao izvannastavne aktivnosti u osnovnoj školi. Problemi se odnose na dohvaćanje aktera i ostvarivanje suradnji, a uz to mogu se javiti i financijski problemi. Osim toga, prepreku mogu predstavljati i „saboteri“, odnosno osobe koje ne samo da su nezainteresirane za novosti koje se uvode, već pokušavaju spriječiti njihovo uvođenje i daljnji razvoj.

Pa poteškoće se zapravo najčešće svode na dohvaćanje aktera. U fazi „Istraži“ jako je bitno dobiti ljude, institucije, civilni sektor, privatnike, koga god, koji se bave problemom koji su učenici izabrali. U tom smislu zna biti teško jer nekad nije lako doći do osoba koje su za to zadužene, odnosno mjerodavne. Moja grupa je ove godine u Prvoj riječkoj bavila se migrantima u Rijeci i mogu reći da mi nismo imali prevelikih problema. Zapravo najteže je učenicima bilo doći do MUP-a, međutim i MUP im se na kraju javio, iako sa malom zadržkom i zakašnjenjem. Imali smo u školi i predstavnike iz nadbiskupije koji su organizirali migrantski punkt, imali smo pročelnicu gradskog Odjela za zdravstvo i socijalu, imali smo predstavnika centra za mirovne studije, bili smo u dogovorima da zapravo dobijemo neku osobu koja ima azil ili bilo kakav oblik zaštite u Republici Hrvatskoj, međutim to zbog vremena nismo stigli, a ne zato što je bilo nemoguće. (H. DE KARINA)

Onda mogu tu biti financijski problemi ako je problem preambiciozno zamišljen, pa sad ako su baš odlučili sredit cijelu školu teško da će to uspjeti. Iako moram reći da je lokalna samouprava osigurala sredstva za provođenje ŠiZ-a u ovoj školskoj godini, tako da ne mogu reći da smo baš imali ni problema tog tipa. Znam da su neke kolegice imale probleme sa ravnateljima, iako su ravnatelji ti koji su ušli u ŠiZ. Znači uvijek postoje ti nekakvi, osim simpatizera, i oni koji pružaju zapravo otpor – saboteri. (H. DE KARINA)

Unatoč nekim poteškoćama, sugovornica ističe zadovoljstvo samom provedbom, od strane nje i od strane učenika. O uspješnosti prve godine provedbe fakultativnog predmeta „Škola i zajednica“ u Prvoj riječkoj hrvatskoj gimnaziji govori činjenica da se na predmet prijavilo više od očekivanog broja učenika te su učenici na kraju škole godine osvojili nagradu Nada Dimić za promicanje društvenih sloboda, čime su postali najmlađi dobitnici te nagrade ikada.

Njihov angažman je ogroman, zapravo je sve njihov angažman, a nastavnička uloga je doista svedena na ulogu facilitatora i mentora. Oni su jako zadovoljni, mislim ja sam isto tako jednako zadovoljna. Ja sam imala preveliku grupu. Mi smo zamislili grupu do

recimo 15 učenika, moja je imala 25. Ali kao zbog Zakona o odgoju i obrazovanju, pedagoški standard kaže da grupa može biti do 28 učenika, tako da je moja ravnateljica nekako smatrala da je to moguće provesti, a vjerojatno i zato što sam od samog početka uključena u izradu kurikuluma, onda je to ipak neka drugačija pozicija u odnosu na nekog tko je tek sad ove godine ušao. (H. DE KARINA)

Napravili smo puno i trenutno zadnje što smo dobili 6.7. smo bili u Zagrebu, dobili smo nagradu Nada Dimić za promicanje društvenih sloboda, znači oni su sada najmlađi dobitnici te nagrade ikada, u zadnjih 8 godina koliko se nagrada dodjeljuje. Tako da jako su zadovoljni i to je jako dobro prošlo i medijski zapaženo i sve što su htjeli zapravo su i ostvarili, vrlo brzo su preuzeli samoinicijativu i razvili sposobnost samoanalize sebe u odnosu na problem. Brzo su shvatili da oni nisu ti koji će mijenjati taj problem na nacionalnoj razini, jer je to problem koji nije samo nacionalan, nego je i globalan, ali su shvatili da njihova uloga može biti zagovaračka i da tu mogu puno učiniti i tako je i bilo. (H. DE KARINA)

Iz intervjua je zaključeno kako je provoditeljica građanskog odgoja i obrazovanja kao fakultativnog predmeta u srednjoj školi zadovoljna prvom godinom provedbe istog. Smatra da je kurikulum dobro koncipiran te da osmišljene faze vrlo precizno funkcioniraju. Istaknula je da bi na vrednovanju trebalo dodatno poraditi, a problem vrednovanja naveden je i pri analizi provedbe građanskog odgoja i obrazovanja kao međupredmetne teme i kao izborne izvannastavne aktivnosti u osnovnoj školi. Nadalje, pri provedbi fakultativnog predmeta koriste se različite metode rada, ovisno o fazi kurikuluma: Promisli, Istraži, Stekni iskustvo, Djeluj. Učenici su glavni kreatori nastavnog procesa: oni najprije biraju problem, istražuju ga i upoznaju se s njime te na kraju sve naučeno primjenjuju u praksi. Pri provođenju fakultativnog predmeta mogu se javiti određene poteškoće, od kojih sugovornica ističe: poteškoće pri dohvaćanju aktera i ostvarivanju suradnji, zatim problemi financijske prirode te „sabotere“ projekata. Na posljetku, sugovornica je primijetila zadovoljstvo učenika na kraju školske godine, smatra da je njihov angažman bio velik te da su razvili sposobnost samoinicijative i samoanalize.

8.4. Građanski odgoj i obrazovanje kroz edukativne aktivnosti udruga

Građanski odgoj i obrazovanje provodi se i u neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju, kroz edukativne aktivnosti udruga, odnosno organizacija civilnog društva. Na

području grada Rijeke građanskim odgojem i obrazovanjem najviše se bavi Udruga Delta te je u ovome istraživačkom radu dobivena njihova perspektiva provedbe građanskog odgoja i obrazovanja u neformalnom kontekstu. Članica udruge istaknula je brojne prednosti takvog oblika rada, a kao najznačajnije ističe mogućnost aktivnog učenja povezanog s praktičnim vještinama i lokalnom zajednicom. Osim toga, prednost je što organizacije civilnog društva ne moraju nužno slijediti neki propisani smjer djelovanja, kao što je to slučaj u formalnom odgojno-obrazovnom kontekstu.

Znači ono što je super u neformalnom obrazovanju je što može biti puno više povezano s praktičnim vještinama, sa neakvim aktivnim učenjem, učenjem kroz iskustvo i učenjem koje se odvija vrlo blisko s lokalnom zajednicom i samim time učenje koje više odgovara na potrebe lokalne zajednice i može se lakše usmjeriti na neakve suvremene, to jest trenutne teme u društvu. Znači ne mora slijediti neki propisani smjer koji ne ostavlja toliko prostora za recimo osvrtnje na tekuća događanja, uzimanje prostora za neakve tekuće teme. Slično tome, dosta se ostavlja prostora za individualiziraniji pristup svakoj osobi. (M. CEK)

Nadalje, sudionica istraživanja kao prednost ističe olakšano međunarodno povezivanje putem udruga te jasnu vrijednosnu utemeljenost. Zajedničke vrijednosti pretpostavka su ostvarivanja stabilnog društva. One su uvjerenje da je nešto dobro i poželjno te iz njih proizlaze opće smjernice za ponašanje (Bežovan, 2003). Osim toga, u neformalnim oblicima rada otvara se mogućnost ostvarenja nekih skrivenih ishoda, odnosno mladima se mogu prenijeti određeni stavovi, vještine i vrijednosti koje onda oni nesvjesno usvajaju i uče (Nikičić i Komesarović, 2021). Mogu se odnositi na osobni razvoj, međuljudske odnose, organizacijske vještine, i sl.

Još jedna dobra stvar u neformalnoj provedbi građanskog odgoja i obrazovanja jest mogućnost relativno laganog međunarodnog povezivanja i dobivanja te neke dodatne dimenzije, bilo u kontekstu europske dimenzije i razmjene znanja djece i mladih iz različitih država. Isto tako na nacionalnoj razini se to može desiti, ali kažem možda je malo lakše nama nego nekim školama napraviti međunarodnu suradnju, iako se to mijenja sada s Erasmus+ programom. Još jedna pozitivna stvar je što je način provedbe građanskog obrazovanja u neformalnom okruženju jako, na neki način, utemeljen na vrijednostima. Znači vrlo jasno se polazi, barem u našem Deltinom radu, od toga koje su naše vrijednosti, koje su vrijednosti udruge, neakve europske vrijednosti, i na taj način zapravo se kreiraju i programi i sam građanski odgoj. Opet kažem, možemo tu biti puno širi, puno neposredniji, nego što se to može možda u nekim formalnim

sustavima. Isto tako, u neformalnim oblicima rada otvaraju se mogućnosti zadovoljenja i nekih drugih potreba i skrivenih ishoda, tako da vrlo rijetko se tu postižu samo ishodi vezani za građanski odgoj. Vrlo često su tu onda i drugi ishodi, osobnog razvoja i slično. (M. CEK)

Od izazova s kojima se susreću u neformalnom provođenju građanskog odgoja i obrazovanja sugovornica prvenstveno ističe problem nedovoljne upoznatosti sa samom definicijom građanskog odgoja i obrazovanja unutar organizacija civilnog društva. U istraživanju koje su proveli Cek i sur. (2021) članovi udruga istaknuli su potrebu jasnog definiranja građanskog odgoja i obrazovanja, posebno od strane državne politike, koja bi se također trebala pobrinuti da teme koje su sastavni dio građanskog odgoja i obrazovanja ne nailaze na ideološke prepreke.

Što se tiče nekakvih izazova, znači to je prije svega vrlo nejasna pozicija iz koje se polazi i sama definicija građanskog odgoja i obrazovanja te prepoznavanje udruga da se uopće bave građanskim odgojem i obrazovanjem. Kroz istraživanje ovo što je provedeno u 2021. godini mi smo shvatili da dosta udruga uopće ne shvaća da radi građanski odgoj i obrazovanje ili se malo aktivno i opire tome da oni to zapravo rade. Znači sama definicija građanskog odgoja i obrazovanja u nekakvom cijelosektorskom neformalnom provođenju jest kako to mi sad definiramo. A najveći izazov od svega, čak mi se čini da smo to dobili i kroz istraživanje, je zapravo ideologija, to da se građanski odgoj smatra političkom temom i onda nailazi na barijere. Znači ako se nešto vrlo jasno poveže i nazove građanskim odgojem i obrazovanjem, može naići na zatvorena vrata zbog toga što ljudi misle da je to nešto politički, ili to povezuju s određenim strankama, ili sa nekakvim ideologijama. (M. CEK)

Uz navedeno, sugovornica kao problem ističe nedostatak nacionalnih prilika za financiranje aktivnosti koje su povezane s građanskim odgojem i obrazovanjem, a izazov predstavlja i nepostojanje sustava prepoznavanja i praćenja kvalitete takvih programa u neformalnom odgojno-obrazovnom kontekstu.

Izazov predstavlja i nedostatak nekakvih nacionalnih prilika za financiranje aktivnosti koje su vrlo jasno povezane s građanskim obrazovanjem, tako da se tu dosta oslanjamo na vanjske fondove ili znam da neke udruge u neformalnom obrazovanju pristupaju i tome da financiraju sami polaznici, čime se opet postavljaju neke barijere za one koji imaju ili nemaju sad neka dodatna sredstva koja će uložiti u dodatnu edukaciju. Isto tako, još nekakav izazov u ovoj neformalnoj provedbi građanskog odgoja i obrazovanja

je što zapravo ne postoji baš nekakav sustav prepoznavanja kvalitete ili praćenja kvalitete takvih programa. Postoji sada „skockano“...to je recimo nekakav pokušaj samog sektora civilnog društva da izradi takav jedan sustav, ali to je onako recimo u povojima, nije nešto jako rašireno, pa mislim da još neko vrijeme će biti izazova u tom smislu: tko to vrednuje, kako se vrednuje, kako se prati učinak aktivnosti, da li se uopće može pratiti učinak aktivnosti, i tako dalje. (M. CEK)

Udruga Delta u svom se radu koristi raznovrsnim metodama, a fokus je uglavnom stavljen na učenje kroz iskustvo. Glavna metoda koju koriste je strukturirani dijalog, odnosno dijalog koji se ostvaruje između mladih ljudi i donositelja odluka, a uključuje aktivnu participaciju mladih u raspravama o pitanjima koja se tiču upravo njih (Europska komisija, n.d.).

Usmjereni smo na učenje kroz iskustvo, tako da provodimo različite radionice, različite simulacije, pogotovo recimo simulacije gradskog vijećanja i sličnih tako nekih stvari, zatim projektni rad, znači da djeca i mladi provode svoje vlastite projekte, bili to neki volonterski projekti ili projekti u kojima zaista oni imaju neki budžet kojim raspolažu, mentoriramo ih, facilitiramo nekakve njihove procese, i isto tako dosta potičemo timski rad i kritičko mišljenje. Osim toga, organiziramo događanja, konferencije i slično, sad to nije baš metoda poučavanja, ali je nekakva vrsta rada recimo. Znači okrugli stolovi, rasprave, debate, i to. Strukturirani dijalog nam je glavna metoda kada radimo participaciju djece i nekakvu komunikaciju djece i mladih s donositeljima odluka. (M. CEK)

Osim što je u svom radu usmjerena na rad s djecom i mladima, Udruga Delta radi i s odraslim osobama u poučavanja donositelja odluka kako da aktivno uključuju građane u svoje procese.

Mi najviše radimo s djecom i mladima, znači od nekih 10 do recimo 19 godina u području baš konkretno građanskog odgoja i obrazovanja, iako radimo i s drugim mladima do 30-te, a i s nekim donositeljima odluka isto tako, znači zaposlenicima gradske uprave, s time da je to nekakva recimo specijalna vrsta građanskog obrazovanja u kojoj mi njih učimo kako oni kao službenici i službenice gradske uprave, ili kako oni kao pripadnici političke stranke koja se nalazi u gradskom/županijskom vijeću, moraju uključivati građane, pogotovo mlade građane u svoje procese. Pa evo jako je to široko područje. Građanski odgoj onda za nas nije samo rad s djecom i mladima, nego i s ovim nekim odraslima. Želimo zapravo poboljšat nekakve

demokratske procese kao takve i poboljšat nekakvo polje u kojem ta djeca i mladi uopće mogu iskušavati svoju građansku dužnost i svoje građanske vještine. (M. CEK)

Pri konkretnom provođenju aktivnosti provediteljice nailaze na određene poteškoće koje se uglavnom tiču preopterećenosti mladih, ali i preopterećenosti udruge. U istraživanju koje je provela Žnidarec Čučković (2013) učenici ističu da nemaju dovoljno vremena za svakodnevni odmor od radnih/školskih obaveza te za aktivnosti kojima se žele baviti u slobodno vrijeme. Problem preopterećenosti nastavom uzrokuje manjak unutarnje motivacije (Žnidarec Čučković, 2013). S druge strane, preopterećenost udruge oslikava se u nedostatku vremena za provođenje onih programa koje bi željeli, zbog prevelikog broja projekata koji su potrebni za financiranje udruge.

Što se tiče kontakta sa djecom, tu je preopterećenost, znači preopterećenost nastavom, preopterećenost nekim drugim slobodnim aktivnostima, isto tako preopterećenost recimo ako pričamo o suradnji škola i udruga, isto tako i naša nekakva preopterećenost sa zapravo opet namicanjem nekakvih sredstava ili znači „hendlanjem“ velikog broja projekata da bi se uspjeli financirati, što onda dovodi do manjka vremena za onakav način neformalnog obrazovanja kakav bi željeli, pogotovo u radu s djecom i mladima koje bi moglo biti recimo sveobuhvatnije i više usmjereno na ono praćenje cjelokupnog razvoja kroz dulje vrijeme. (M. CEK)

Osim toga, problem predstavlja administrativno opterećenje te nedostatak programskog financiranja aktivnosti koje su se pokazale uspješnim.

Problem su financije. Znači ne postoji nekakvo programsko financiranje koje bi osiguravalo sustavnu provedbu aktivnosti koje su se pokazale kao dobre i korisne, toga dosta fali. Zatim administrativno opterećenje, budući da se većina tih nekih neformalnih aktivnosti odvija u kontekstu projektnog rada, tu je jako puno administracije, administrativnih zahtjeva. Treba jako paziti na GDPR. U firmama postoje pravnici koji su zaposleni na tome radnom mjestu, koji to sve tumače, dok u civilnom društvu jednostavno je teže sve te neke stvari napraviti kako treba. (M. CEK)

Na posljetku, važno je uzeti u obzir koliko su učenici aktivni i angažirani pri provođenju aktivnosti udruge u području građanskog odgoja i obrazovanja. Sugovornica ističe postojanje značajne razlike u motivaciji između učenika koji se samostalno uključuju i onih učenika koji se uključuju putem škole, odnosno u sklopu nastave.

Što se tiče aktivnosti to je sad jako različito. Recimo kad smo radili učenje zalaganjem u zajednici, čiji je smisao da se redovna nastava poveže sa djelovanjem u zajednici i da se ishodi nastave ostvaruju kroz nekakvu aktivnost u zajednici, tu su onda velike razlike u motivaciji djece i mladih koji su uključeni, jer je to onako: oni su u školi, samo nisu baš skroz u školi. Tu možda možemo vidjeti najveću promjenu, jer su to mladi koji nisu tu dobrovoljno, kao što su recimo dobrovoljno u našim ostalim aktivnostima - i onda je to odmah i veća motivacija i drugačiji nekakav pristup. A ovdje se vidi da steknu vještine timskog rada, nekakve socijalne vještine u smislu izražavanja vlastitih potreba, izražavanja svojih stavova, razgovor s drugima, komunikacija, možda malo povećana empatija kod onih koji nisu imali, veća svijest možda o nekom postojanju uopće načina da se građanski sudjeluje i osvještavanja nekakve svoje uloge građana ili građanke. E sad, to kod nekih ode u smjeru da su jako „nabrijani“, a kod nekih ode u smjeru da se još dodatno pasiviziraju kad shvate koje su to sve nekakve mogućnosti u djelovanju, a smatraju da im to naše društvo ne pruža i da se onda oni neće ni truditi, jer će samo izgubiti svoju energiju, a neće postići nikakve promjene. (M. CEK)

Analizom intervjua otkrivene su brojne prednosti provođenja građanskog odgoja i obrazovanja kroz edukativne aktivnosti udruga. Kao glavne prednosti sugovornica je istaknula: mogućnost aktivnog učenja povezanog s praktičnim vještinama i lokalnom zajednicom, zatim slobodu u smjeru djelovanja, relativno lako međunarodno povezivanje, jasnu vrijednosnu utemeljenost te mogućnost ostvarenja nekih skrivenih ishoda (osobnog razvoja i slično).

Pri provođenju ovoga modela građanskog odgoja i obrazovanja javljaju se i brojni izazovi. Prvi izazov je neslaganje oko definicije građanskog odgoja i obrazovanja te neprepoznavanje udruga da se uopće bave građanskim odgojem i obrazovanjem. Nadalje, građanski odgoj smatra se političkom temom pa u tom smislu nailazi na barijere, a samim time nedostaje i nacionalnih prilika za financiranje aktivnosti koje su vrlo jasno povezane s građanskim obrazovanjem. Također, u neformalnoj provedbi građanskog odgoja i obrazovanja ne postoji konkretan sustav prepoznavanja/praćenja kvalitete povezanih programa. Pri konkretnom provođenju aktivnosti provoditeljica nailazi na poteškoće koje se uglavnom tiču preopterećenosti mladih, preopterećenosti udruge, administrativnog opterećenja te problema financijske prirode.

Zaključno, pri provedbi ovoga modela građanskog odgoja i obrazovanja postoji značajna razlika u aktivnosti i motivaciji između učenika, s obzirom na to jesu li se uključili samostalno ili su uključeni putem škole, odnosno u sklopu nastave.

9. ZAKLJUČAK

Ovim istraživačkim radom dobiven je pregled različitih modela građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju u Republici Hrvatskoj, a dobiven je i uvid u iskustva provođenja svakog pojedinog modela građanskog odgoja i obrazovanja, te je na taj način teorijski dio upotpunjen iskustvima iz stvarnog života. Kroz istraživanje utvrđeno je kako u provedbi svakog pojedinog modela građanskog odgoja i obrazovanja postoje određene prednosti i poteškoće koje su specifične za taj određeni model, ali isto tako postoje i brojna preklapanja. Tako se problem vrednovanja navodi pri izvođenju građanskog odgoja i obrazovanja kao međupredmetne teme i kao fakultativnog predmeta u srednjoj školi, a članica udruge navodi problem nepostojanja sustava prepoznavanja i praćenja kvalitete programa građanskog odgoja i obrazovanja u neformalnom odgojno-obrazovnom kontekstu. Nadalje, mogući problem financija navodi se i pri provedbi izborne izvannastavne aktivnosti u osnovnoj školi, i pri provedbi fakultativnog predmeta u srednjoj školi, a taj se problem posebno ističe u neformalnom obliku rada s obzirom na opći nedostatak nacionalnih prilika za financiranje aktivnosti koje su povezane s građanskim odgojem i obrazovanjem. Problem koji je također zajednički u provođenju izvannastavne aktivnosti u OŠ i fakultativnog predmeta u SŠ odnosi se na dohvaćanje aktera i ostvarivanje suradnji.

Pri provođenju građanskog odgoja i obrazovanja kao međupredmetne teme sudionica istraživanja iskazuje zadovoljstvo jednostavnom primjenom različitih metoda rada iz područja građanskog odgoja i obrazovanja unutar ostalih nastavnih predmeta. Izazov pri provedbi ovoga modela predstavlja nedostatak vremena za provedbu zbog previše gradiva iz svakog pojedinog predmeta, a uz to sudionica smatra da nastavnici nisu dovoljno pripremljeni za provedbu međupredmetnih tema. Nadalje, prednost građanskog odgoja i obrazovanja kao izborne izvannastavne aktivnosti u osnovnoj školi jest mogućnost cjelovitijeg pristupa u odnosu na provedbu međupredmetne teme. Međutim, hrvatski odgojno-obrazovni sustav još uvijek nije prilagođen maksimalnoj implementaciji izvannastavnih aktivnosti te za njih u nastavnom planu i programu predviđa jedan sat tjedno, što se u praksi pokazalo nedovoljnim. Ostali problemi organizacijske su prirode, poput dogovora oko termina i prostora održavanja. Pri provođenju građanskog odgoja i obrazovanja kao fakultativnog predmeta u srednjim školama zaključeno je da faze osmišljene u kurikulumu vrlo precizno funkcioniraju te je čitav kurikulum dobro osmišljen i koncipiran, a navedeno predstavlja vrijednu povratnu informaciju s obzirom da je školska godina 2022./2023. bila prva godina provedbe istog.

Istaknute prednosti provedbe građanskog odgoja i obrazovanja u neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju su: učenje blisko povezano s lokalnom zajednicom, olakšano međunarodno povezivanje putem udruga i jasna vrijednosna utemeljenost, a uz to prednost je što organizacije civilnog društva ne moraju nužno slijediti neki propisani smjer djelovanja, kao što je to slučaj u formalnom odgojno-obrazovnom kontekstu. Međutim, ovaj oblik rada uz brojne prednosti nailazi i na veći broj izazova u odnosu na druge modele građanskog odgoja i obrazovanja. Problem predstavlja nedovoljna upoznatost sa samom definicijom građanskog odgoja i obrazovanja unutar organizacija civilnog društva, zatim barijere koje se javljaju u provedbi aktivnosti ukoliko ih ostale osobe povezuju s određenom političkom temom ili ideologijom, a problem predstavlja i preopterećenost mladih raznovrsnim obvezama, što dovodi do nedostatka vremena za uključivanje u aktivnosti udruga. Na posljetku, preopterećenost postoji i od strane udruga, s obzirom da su ponekad primorane provoditi što više projekata da bi se mogle financirati, što onda dovodi do nedostatka vremena za provedbu ostalih projekata (građanskog odgoja i obrazovanja).

Zaključno, učenici se rado uključuju u aktivnosti povezane s građanskim odgojem i obrazovanjem jer je riječ o otvorenom obliku nastave u kojem djeca i mladi aktivno sudjeluju, istražuju, pozvani su izraziti svoje mišljenje i svoje ideje pretvoriti u stvarnost, imaju mogućnost pomoći drugima, ali i odgovoriti na potrebe sebe i svojih vršnjaka. Zadovoljstvo učenika oslikava se u izjavi dviju sudionica koje ističu kako su zbog velikog interesa učenika morale proširiti veličinu grupa.

Ovim radom nastojalo se rasvijetliti detalje provedbe modela građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju, jer kako teorija nadopunjuje praksu, tako i praksa nadopunjuje teoriju. Iskustva provoditelja prikazana u ovome radu dopunjuju teorijski dio i daju smjernice za poboljšanje provođenja svakog pojedinog modela građanskog odgoja i obrazovanja. S obzirom da su svi dionici (djeca, mladi i provoditelji aktivnosti) zadovoljni provedbom građanskog odgoja i obrazovanja u svim njegovim navedenim oblicima, potrebno je zadržati ono pozitivno i ispraviti ono što predstavlja poteškoće, kako bi se građanski odgoj i obrazovanje nastavio razvijati te kako bi time bili korak bliže društvu i svijetu kakvoga želimo biti dio.

LITERATURA

1. Akcija za 5! (2020, veljača). *Udruga Delta*. Preuzeto 3.8.2023. s <https://udrugadelta.hr/Projekti/Akcija-za-5>
2. Angelovski, L., Čulum Ilić, B., De Karina, H., Doolan, K., Grozdanov, Z., Jokić, B., Šimleša, D. i Zelić, N. (2021). *Prijedlog kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja u srednjoj školi: Škola i zajednica*. Centar za studije mira i konflikata Sveučilišta u Rijeci, Prva riječka hrvatska gimnazija i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
3. Batarelo, I., Čulig, B., Novak, J., Reškovac, T., Spajić-Vrkaš V. (2010). *Demokracija i ljudska prava u osnovnim školama: Teorija i praksa*. Zagreb: Centar za ljudska prava.
4. Beroš, I., Pongračić, L. (2019). Analiza razvoja (kurikuluma) Građanskog odgoja i obrazovanja u hrvatskoj perspektivi. U: *Suvremene teme u odgoju i obrazovanju – STOO, simpozij Pedagogija i psihologija: od ispravljanja nedostataka do poticanja osobnih snaga i vrlina* (str. 7-30). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet.
5. Bežovan, G. (2003). Vrednote civilnog društva u Hrvatskoj. *Nova prisutnost*, I (2), 237-255. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/85059>
6. Branković, D. (2020). Stavovi srednjoškolaca o modelima iskustvenog učenja. *Pedagoška stvarnost*, 66(1), 84-99. <https://doi.org/10.19090/ps.2020.1.84-99>
7. Cek, M., Damjanović, S., Glavurdić, A., Žufić, E., Sušan, S., Barić, J. (2021). *Istraživački izvještaj: Ispitivanje potreba nastavnika_ica i predstavnika_ca organizacija civilnoga društva za kvalitetnu suradnju između odgojno-obrazovnih ustanova i organizacija civilnoga društva u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja*. Island, Lihtenštajn, Norveška: Active citizens fund.
8. Čulum Ilić, B., Čekolj, N., Kušić, S. (2019). Školski volonterski programi u funkciji unapređenja kvalitete života mladih. U: Nikolić, M. i Vantić-Tanjić, M. (ur.), *X. Međunarodna naučno-stručna konferencija: Unapređenje kvalitete života mladih* (str. 444-456). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
9. Čulum, B., Čekolj, N. i Kušić, S. (2018). Dekonstrukcija moći (nacionalne) obrazovne politike na primjeru građanskog odgoja i obrazovanja. U: Dedić Bukvić, E. i Bjelan-Guska, S. (ur.), *Ka novim iskoracima u odgoju i obrazovanju. Zbornik radova sa 2. međunarodne znanstveno- stručne konferencije* (str. 94-106). Sarajevo: Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet u Sarajevu.

10. Demokratizacija škola. (n.d.). *Forum za slobodu odgoja*. Preuzeto 3.8.2023. s <https://fso.hr/demokratizacija-skola/>
11. Diković, M. (2013). Značaj razrednoga ozračja u građanskom odgoju i obrazovanju. *Pedagoška istraživanja*, 10 (2), 327-339. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/129610>
12. Diković, M. (2016). Metode poučavanja i učenja u kurikulumskome pristupu građanskom odgoju i obrazovanju. *Školski vjesnik*, 65 (4), 539-557. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/178256>
13. Garvas, M. (2010). Izkustveno učenje kot praksa in teorija izobraževanja in usposabljanja strokovnih delavcev v vrtcu Trnovo. *Andragoška Spoznanja*, 16(1), 35–46. <https://doi.org/10.4312/as.16.1.35-46>
14. Građanski odgoj i obrazovanje. (n.d.). *GOOD Inicijativa*. Preuzeto 7.8.2023. s <https://goo.hr/gradanski-odgoj-i-obrazovanje-graficki-prikaz-kurikuluma/>
15. Građanski odgoj i obrazovanje. (n.d.). *Grad Rijeka*. Preuzeto 25.5.2023. s <https://www.rijeka.hr teme-za-gradane/odgoj-i-obrazovanje/osnovne-skole/programi-i-projekti-u-osnovnim-skolama/gradanski-odgoj-obrazovanje/>
16. Hina/HRT/V.G. (2023, lipanj). Tomašević: ŠiZ ide dalje, očekujem veći odaziv iduće godine. *HRT – Hrvatska radiotelevizija*. Preuzeto 7.8.2023. s <https://vijesti.hrt.hr/hrvatska/tomasevic-siz-ide-dalje-ocekujem-veci-odaziv-iduće-godine-10841113>
17. Ilišin, V. i Spajić-Vrkaš, V. (2017). Uvod: konceptualni okvir istraživanja. U: Ilišin, V. i Spajić-Vrkaš, V. (ur.), *Generacija osujećenih: mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 11-30). Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
18. Jurčić, M. (2008). Učiteljevo zadovoljstvo temeljnim čimbenicima izvannastavnih aktivnosti. *Život i škola*, 20, 9-26.
19. Jurčić, M. (2010). Nastavni kurikulum kao poticaj razvoju socijalnih kompetencija učenika. *Pedagoška istraživanja*, 7 (2), 205-215. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/118090>
20. Kako financirati vlastitu ideju? (Skladište Znanja). (n.d.). *Ocean Znanja*. Preuzeto 3.8.2023. s <https://www.oceanznanja.hr/kako-financirati-vlastitu-ideju/>
21. Kostović-Vranješ, V. (2016). Inicijalno obrazovanje i profesionalno usavršavanje učitelja usmjereno prema osposobljavanju za promicanje obrazovanja za održivi razvoj. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, (6-7), 166-188. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/154589>

22. Kovačić, M. i Horvat, M. (2016). Razvoj političkih i građanskih kompetencija mladih: pregled uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja u hrvatski obrazovni sustav. U: Kovačić, M. i Horvat, M. (ur.), *Od podanika do građana: razvoj građanske kompetencije mladih* (str. 15-19). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i GONG.
23. Križaj Grušovnik, J. (2022). Motivacija učenika. *Varaždinski učitelj*, 5 (8), 226-231. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/266836>
24. Međupredmetne teme. (n.d.). *Škola za život*. Preuzeto 26.5.2023. s <https://skolazazivot.hr/međupredmetne-teme/>
25. MZO (2019). *Kurikulum međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje za osnovne i srednje škole*. Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja.
26. Nikičić, I. i Komesarović, Z. (2021). Perspektive utjecaja provedbe kurikuluma građanskoga odgoja i obrazovanja na skriveni kurikulum u školama. *Magistra Iadertina*, 16 (1), 73-93. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/270523>
27. O nama. (n.d.). *Forum za slobodu odgoja*. Preuzeto 3.8.2023. s <https://fso.hr/o-nama/>
28. O udruzi. (n.d.). *Udruga Delta*. Preuzeto 31.5. 2023. s <https://udruga-delta.hr/O-udruzi>
29. Pažur, M. (2017). Pregled razvoja građanskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj od 1999. godine do danas. *Školski vjesnik*, 66 (4), 605-618. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/193674>
30. Rijavec, M., Jurčec, L., Pavlović, L. (2019). *Školski volonteri: dobrobiti volontiranja u školama*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
31. Rukavina Kovačević, K. (2013). Građanski odgoj i obrazovanje u školi – potreba ili uvjet?. *Riječki teološki časopis*, 41 (1), 101-136. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/118852>
32. Sablić, M. (2014). Sadržaji građanskoga odgoja i obrazovanja u nacionalnom okvirnom kurikulumu. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, (3), 83-92. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/133853>
33. Spajić-Vrkaš, V. i suradnici (2014). *Eksperimentalna provedba Kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja: Istraživački izvještaj*. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske.
34. Strukturirani dijalog. (n.d.). *Europska komisija*. Preuzeto 11.8.2023. s <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/hr/structured-dialogue>
35. Strukturirani dijalog. (n.d.). *Udruga Delta*. Preuzeto 24.8.2023. s <https://udruga-delta.hr/Arhiva/Aktivnosti/Strukturirani-dijalog>
36. Tko smo? (n.d.). *Ocean Znanja*. Preuzeto 3.8.2023. s <https://www.oceanznanja.hr/tko-smo/>
37. Tot, D. (2010). Učeničke kompetencije i suvremena nastava. *Odgojne znanosti*, 12 (1 (19)), 65-78. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/59600>

38. Valjan Vukić, V. (2016). Izvannastavne i izvanškolske aktivnosti učenika - višestruke perspektive. *Školski vjesnik*, 65 (1), 33-57. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/177319>
39. Zrinščak, S. i Bežovan, G. (2007). Postaje li civilno društvo u Hrvatskoj čimbenikom društvenih promjena?. *Revija za socijalnu politiku*, 14 (1), 1-27. <https://doi.org/10.3935/rsp.v14i1.680>
40. Žnidarec Čučković, A. (2013). *Da sam ja netko - Istraživanje o stavovima djece i mladih u Hrvatskoj: interesi, potrebe, problemi, rješenja*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

SAŽETAK

Svrha ovoga rada je pružiti pregled različitih modela provođenja građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju, što je ostvareno pregledom relevantne literature te provedbom kvalitativnog istraživanja. Rad je podijeljen na dvije temeljne cjeline. Prva cjelina sadržava teorijsku analizu građanskog odgoja i obrazovanja te njegovih modela provođenja. U toj su cjelini najprije razjašnjeni značaj i definicija građanske kompetencije i građanskog odgoja i obrazovanja, a potom slijedi pregled razvoja građanskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj od 90-ih godina prošlog stoljeća pa sve do danas. Glavni dio teorijske analize sačinjava pregled modela provođenja građanskog odgoja i obrazovanja: u formalnom odgojno-obrazovnom okruženju (1. kao međupredmetna tema; 2. kao izborna izvannastavna aktivnost u osnovnim školama; 3. kao fakultativni predmet u srednjim školama) i u neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju (4. kroz edukativne aktivnosti udruga). Na kraju ove cjeline opisan je dodatan model građanskog odgoja i obrazovanja: kao kombinacija formalnog i neformalnog oblika rada – kroz školske volonterske programe. Slijedi druga cjelina rada u kojoj se prikazuje metodologija provedenog istraživanja te se analiziraju podaci prikupljeni od strane sudionika istraživanja. Cilj ovoga istraživanja je dobiti uvid u iskustva provođenja različitih modela građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju na području Grada Rijeke te spoznati kako provođenje istih opisuju sami praktičari. Istraživačka pitanja uključuju: opis i obrazloženje atributa modela sa kojima su provoditelji (ne)zadovoljni, opis metoda rada, opis poteškoća na koje nailaze prilikom provođenja aktivnosti te opis angažmana učenika pri provođenju pojedinog modela građanskog odgoja i obrazovanja. U svrhu prikupljanja podataka provedena su četiri polustrukturirana intervjua, a istraživanje je provedeno početkom mjeseca srpnja 2023. godine. Informacije dobivene putem intervjua daju smjernice za poboljšanje provođenja svakog pojedinog modela građanskog odgoja i obrazovanja.

Ključne riječi: građanski odgoj i obrazovanje, međupredmetna tema, izborna izvannastavna aktivnost, fakultativni predmet, organizacije civilnog društva

SUMMARY

The purpose of this paper is to provide an overview of different implementation models of civic education in formal and non-formal educational environment, which was achieved by reviewing the relevant literature and conducting qualitative research. This paper is divided into two main parts. The first part contains a theoretical analysis of civic education and its models of implementation. In this unit, the significance and definition of civic competence and civic education are firstly explained, followed by an overview of the development of civic education in the Republic of Croatia from the 90s of the last century until today. The main part of the theoretical analysis consists of an overview of the implementation models of civic education: in formal educational environment (1. as a cross-curricular topic; 2. as an optional extracurricular activity in elementary schools; 3. as an optional subject in high schools) and in non-formal educational environment (4. through educational activities of civil society organizations). At the end of this unit, an additional model of civic education is described: as a combination of formal and non-formal forms of work - through school volunteering programs. The second part of the paper follows, in which the methodology of the conducted research is presented and the data collected from the research participants is analyzed. The goal of this research is to gain insight into the experiences of implementing different models of civic education in formal and non-formal educational environments in the City of Rijeka, and to learn how the implementation of the same is described by the practitioners themselves. Research questions include: description and explanation of attributes of the model with which implementers are (un)satisfied, description of work methods, description of difficulties they encounter when implementing activities, and description of student engagement in the implementation of a particular model of civic education. For the purpose of data collection, four semi-structured interviews were conducted, and the research was conducted at the beginning of July 2023. Informations obtained through interviews provide guidelines for improving implementation of each individual model of civic education.

Key words: civic education, cross-curricular topic, optional extracurricular activity, optional subject, civil society organizations

POPIS SLIKA

Slika 1. Šest dimenzija građanskog odgoja i obrazovanja (GOOD Inicijativa, n.d.).....	4
Slika 2. Shematski prikaz Međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje (MZO, 2019)	10
Slika 3. Povezanost domena i tematskih cjelina u predmetu Škola i zajednica (Angelovski i sur., 2021).....	15
Slika 4. Proces poučavanja i učenja u predmetu Škola i zajednica kroz pet koraka (Angelovski i sur., 2021).....	15

POPIS TABLICA

Tablica 1. Popis sudionica i relevantnih atributa	25
---	----

PRILOZI

Prilog 1. Suglasnost sudionice Dubravke Urode za korištenje osobnih podataka i podataka organizacije/institucije u svrhu istraživanja u sklopu završnog rada

**SUGLASNOST ZA KORIŠTENJE OSOBNIH PODATAKA I PODATAKA
ORGANIZACIJE/INSTITUCIJE**
u svrhu istraživanja u sklopu završnog rada

Poštovana,

potpisom ove suglasnosti dajete pristanak na korištenje Vaših osobnih podataka (ime, prezime, zanimanje) i podataka organizacije/institucije u kojoj djelujete, za potrebe kvalitativnog istraživanja u sklopu završnog rada na temu „Modeli provođenja građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju“ pisanog pod autorstvom studentice Stefani Čeh sa Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (kontakt: cehstefani@gmail.com).

Ukoliko dajete pristanak na korištenje Vaših osobnih podataka (ime, prezime, zanimanje) i podataka organizacije/institucije u kojoj djelujete, molim Vas da ispunite sljedeće:

Ime i prezime: DUBRAVKA URODA

Zanimanje: profesorica hrvatskoga jezika i književnosti

Organizacija/institucija u kojoj djelujete: OS „Milan Prozorac“ Kastav

Mjesto i datum:
Kastav, 22. 9. 2023.

Potpis:
Dubravka Uroda

Prilog 2. Suglasnost sudionice Aleksandre Vukelić za korištenje osobnih podataka i podataka organizacije/institucije u svrhu istraživanja u sklopu završnog rada

**SUGLASNOST ZA KORIŠTENJE OSOBNIH PODATAKA I PODATAKA
ORGANIZACIJE/INSTITUCIJE**

u svrhu istraživanja u sklopu završnog rada

Poštovana,

potpisom ove suglasnosti dajete pristanak na korištenje Vaših osobnih podataka (ime, prezime, zanimanje) i podataka organizacije/institucije u kojoj djelujete, za potrebe kvalitativnog istraživanja u sklopu završnog rada na temu „Modeli provođenja građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju“ pisanog pod autorstvom studentice Stefani Čeh sa Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (kontakt: cehstefani@gmail.com).

Ukoliko dajete pristanak na korištenje Vaših osobnih podataka (ime, prezime, zanimanje) i podataka organizacije/institucije u kojoj djelujete, molim Vas da ispunite sljedeće:

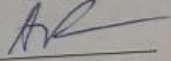
Ime i prezime: ALEKSANDRA VUKELIĆ

Zanimanje: UČITELJICA GEOGRAFIJE

Organizacija/institucija u kojoj djelujete: OŠ „MILAN BROZović“ KASTAV

Mjesto i datum:

U KASTVU, 4.9.2023.

Potpis:

Prilog 3. Suglasnost sudionice Helene de Karine za korištenje osobnih podataka i podataka organizacije/institucije u svrhu istraživanja u sklopu završnog rada

**SUGLASNOST ZA KORIŠTENJE OSOBNIH PODATAKA I PODATAKA
ORGANIZACIJE/INSTITUCIJE**

u svrhu istraživanja u sklopu završnog rada

Poštovana,

potpisom ove suglasnosti dajete pristanak na korištenje Vaših osobnih podataka (ime, prezime, zanimanje) i podataka organizacije/institucije u kojoj djelujete, za potrebe kvalitativnog istraživanja u sklopu završnog rada na temu „Modeli provođenja građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju“ pisanog pod autorstvom studentice Stefani Čeh sa Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (kontakt: cehstefani@gmail.com).

Ukoliko dajete pristanak na korištenje Vaših osobnih podataka (ime, prezime, zanimanje) i podataka organizacije/institucije u kojoj djelujete, molim Vas da ispunite sljedeće:

Ime i prezime: Helena de Karina

Zanimanje: profesorica Hrvatskog jezika i književnosti

Organizacija/institucija u kojoj djelujete: Prva njemačka hrvatska gimnazija

Mjesto i datum:

Rijeka, 22.09.2023

Potpis:

Helena de Karina

Prilog 4. Suglasnost sudionice Maše Cek za korištenje osobnih podataka i podataka organizacije/institucije u svrhu istraživanja u sklopu završnog rada

**SUGLASNOST ZA KORIŠTENJE OSOBNIH PODATAKA I PODATAKA
ORGANIZACIJE/INSTITUCIJE**

u svrhu istraživanja u sklopu završnog rada

Poštovana,

potpisom ove suglasnosti dajete pristanak na korištenje Vaših osobnih podataka (ime, prezime, zanimanje) i podataka organizacije/institucije u kojoj djelujete, za potrebe kvalitativnog istraživanja u sklopu završnog rada na temu „Modeli provođenja građanskog odgoja i obrazovanja u formalnom i neformalnom odgojno-obrazovnom okruženju“ pisanog pod autorstvom studentice Stefani Čeh sa Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (kontakt: cehstefani@gmail.com).

Ukoliko dajete pristanak na korištenje Vaših osobnih podataka (ime, prezime, zanimanje) i podataka organizacije/institucije u kojoj djelujete, molim Vas da ispunite sljedeće:

Ime i prezime: Maša Čeh

Zanimanje: izvršna direktorica

Organizacija/institucija u kojoj djelujete: Udruga „Delta“

Mjesto i datum:

Rijeka, 8.9.2023.

Potpis:

M Čeh